

KONJUNKTUURINSTITUUT

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- A. PALM:** Mullustest memuaaridest.
- J. ROOS:** Ühest vanast noodiraamatust.
- R. ANTIK:** Eestikeelne raamat Nõukogude Venes.
- K. KULLANGO:** Aasta trükitooted arvudes.
- H. VIRES:** Viiest uuest näidendist.
- M. SILLAOTS:** Aleksander Antson — Sina ei pea mitte
himustama...
- K. ABEN:** Ed. Virza — Taevaredel.
- A. VAIGLA:** Marta Sillaots — Matkamehed.
- H. PAUKSON:** Rasmus Kangro-Pool — Eduard Viiralt.
- J. MÄGISTE:** Agenda Parva Brunsbergae M. DC. XXII.
- L. SKOMOROVSKA:** Jüri Parijõe „Teraspoiss“ poola-
keelses tõlkes.
- J. ROOS:** A. Palmi arvustuse puhul.
- Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 22. poogen.

№ 4

25. aprill

1939

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Ar 908 P
Eecti

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

APRILL 1939

NR. 4

MULLUSTEST MEMUAARIDEST.

1.

Memuaarkirjanduse saak on läinud aastal jällegi arvuliselt suurenenud ja ainealadelt mitmekesisitunud. Algupäraseid mälestusi ilmus 9—10 raamatut (umb. 1500 lk.), millele lisandub 5 peamiselt memuaarilise sisuga koguteost ja hulk memuaarilisi kirjutisi muudes väljaannetes (memuaarilised osad umb. 1000 lehekülge); tõlkelisi mälestusteoseid ilmus 7 (umb. 2000 lk.). Seega ulatub kogusaak enam kui 20 teosele ja 4500 leheküljele. Lisaks on meie vähemusrahvustel ilmunud saksa- ja venekeelseid memuaare mõnesaja lehekülje ulatuses.

Algupärase memuaaride ainestik on osalt laias mõttes kultuurilooline (Jak. Liiv, Past, Pitka, Kaskemäe, mälestused Eisenist, Tõnissonist), sõjaajalooline (Luts, Hinnom, Tõnurist, Rosenbaum, Mäll) või rahvuslikku poliitikat käsitlev („Vabaduse tulekul I“, „Jaan Tõnisson töös ja võitluses“, „Eesti Rahvusväeosade Album III“).

Eri raamatus ilmunud algupäraseist memuaarteoseist ulatuvad Jak. Liivi mõne lühijutu ained ajas tagasi 1870—1880-ndaisse aastaisse, esitades oma kodukoha miljööd Alatskivi ümbruses. Niisama kaugele küünivad ka mõned meremeestelood E. Pasti toimetatud koguteoses ja mõned mälestuskilud J. Tõnissonist. J. Pitka mälestuste II osa käsitleb möödunud sajandi lõppu. Enamik teoseid käsitleb siiski uuemat aega, eriti Maailmasõjast alates. Maailmasõda ennast kajastavad O. Lutsu „Która godzina?“ ja A. Hinnomi „Läti küttidega Maailmasõjas“, Vene kodusõda A. Rosenbaumi „Näljas, alasti ja rahata“. 1917. a. revolutsiooni, Eesti Maanõukogu tegevust, iseseisvuse väljakuulutamist ja okupatsiooniaega kujutavad koguteosed „Vabaduse tulekul I“, „Eesti Rahvusväeosade Album III“, Vabadussõja aega Tõnuristi „Narva tules“, iseseisvusaega A. Kaskemäe „Ra-

hula kirikla“. Pärastsõjaaegseid sõdurielamusi jutustab E. Mäll teoses „Võõrleegioni trikoloori all“. Mitmed ajajärgud annavad ainet mälestustele teoseis „J. Tõnisson töös ja võitluses“, E. Pasti „Eesti meremees jutustab“, samuti Jakob Liivi „Mälestusi lühijuttudes“.

2.

Jakob Liivi „Mälestusi lühijuttudes“ (219 lk., 2 kr. 75 s.) on novellistlikud lisandid ta varasemale teesele „Elu ja mälestusi“ (1936). Autor mainib eessõnas, et ühelgi neist juttudest „tõeline alus ei puudu“, et tegelasi mainitakse „enamvähem nende õige nimega“, et iseloomusid kujutatakse ilustamata ja midagi raamatulist lisamata. Lugudest nähtub, et nende sündmused on ka ruumiliselt lokaliseeritud (Kodavere, Väike-Maarja, Rakvere, Tallinn, Peterburi jne.) ja ajaliselt määrateldud (leidub aastaarvused ja muid aegatähistavaid pidemeid). Ka on jutustused (neid on arvult kümnekond, sisukord puudub) omavahel seatud ajalisse järjestusse — kirjaniku lapsepõlvest Vabadussõjani. Nii on siin olulisemad memuaaritunnused olemas. Need lühijutud omavad üsna korralikku kirjanduslikku kompositsiooni, nii et nende tõsielulisus ei ole ka kirjanduslikule nautijale häiriv. Stiililaadilt vahelduvad siin tõsi- traagilised lood („Rist metsas“, „Ristsed“, „Jää tulek“) humoriga („Hunditapp“, „Tonnike“, „Pulmas“, „Leeris“). Sisuliselt on neil lugudel üsna vähe autobiograafilist tähendust, nad ei kajasta ka suuri sündmusi ega isikuid, vaid kohalikku olustikku, lokaalset kultuurilugu ja inimsaatusi. Siin kajastub rahva elu ja kombeid (pulmad, ristsed, leer, õitsis), rahvauskumuste ja usu avaldusi (palvevendlus, vene ja luteri usu võitlus), loodusõnnetusi (kevadine jäähävitus Peipsi ääres a. 1875), mõningaid laiemalt või kitsamalt tuntud avalikke tegelasi (J. Jürgenstein-Lill, pastor Voss, köster F. Tornius, pastor Walter jm.), mõningaid humoristlikke isikukirjeldusi või traagilisi elusaatusi reaalses olustikuraamis. Autor ise asub enamasti vaatlaja osas ja on ainult mõnes jutus aktiivseks tegelaseks, nagu „Pulmas“. Selle mälestustekogu kultuurilooline tähtsus ei ole eriti suur, kuid sellele lisandub mõnede juttude üsna tõhus kirjanduslik väärtus, nii et raamatu avaldamine on täiesti õigustatud.

J. Pitka „Minu mälestused II“ (215 lk., 2 kr. 50 s.) käsitleb autori õpinguid Kuressaare merekoolis, sõitused tüürimehena ja kaptenina rannalaevadel Läänemeres, kaugesõidukapteni eksamile valmistumist Paldiski merekoolis 1895, ja lõpuks

esimest ookeanireisu purjekal „Lilly“ Lõuna-Ameerikasse, kuhu jõuab novembris 1896. Teos on sisult ühtlasem ja kontsentreeritum kui I köide: ainsaks sisuks on siin uudne aine — mere- ja meremeheelu. Teos kujutab andeka ja sihipüüdliku laevamehe arenemist, ta head edasijõudmist ja küpsemist oma elukutses; me näeme teda sooritamas meresõituisid üha laienevas kaares, kuni ta oma purjekal Kolumbuse eeskujul ja moel läheb ületama Atlandit, milleks kulub 85 päeva purjesõitu Norrköpingist Rio de Janeiro reidile. Selle viimase reisu kirjeldus on eriti üksikasjaline, kujukas ja paeluv. Ent ka tervikuna on see teos üks huvitavamaid töid meie memuaarkirjanduses. Selle jutustusviisist ja sisust jääb tüse, mõnus ning karge mulje.

Peale isiklike meresõiduelamuste ja -kogemuste on siin väärtuslikud need teated, mis autor annab Kuressaare ja Paldiski merekooli õppetööst ja õppejõududest, Hiiumaa ja osalt muude rannikute jõukaist eesti laevaomanikest ja laevaehitajaist, üksikuist eesti ja muude rahvaste merendus- ja laevandustegelastest, „Linda“ seltsist ja ta laeva „Linda Morgenrödeni“ oksjonist, salakaubandusest Läänemerel, esimesest jäälõhkujast Tallinnas jm. Ent kujukad on ka autori muljed Hamburgi sadamast ja Kieli kanali läbistamisest ning elavad ta tähelepanekud elust muis võõrais sadamais ning meredel. Teosesse on põimitud ka meremeeste nalju ja anekdoote. Kiiduväärselt on raamatu lõppu lisatud tervelt 15 lehekülge seletusi raamatus tarvitatud merenduse alale kuuluvate argoosõnade ja mõistete seletamiseks.

Käesolev köide viib J. Pitka eluloojutustamist ainult mõne aasta võrra edasi. Ses proportsioonis jätkates piisab autoril ainet veel paljudeks köideteks, sest ta elu tähtsamad järgud on alles ees. J. Pitka on oma tööga õigel teel. Seepärast soovigem, et ta jätkaks oma mälestuste kirjutamist võimalikult suure põhjalikkusega, saagu neid köiteid siis kas või tosin. Äsja ongi juba III köide ilmunud.

O. Lutsu mälestuste X anne, poolakeelse pealkirjaga „K t ó r a g o d z i n a?“ (162 lk., 2 kr. 50 s.) on tublisti nauditavam raamat kui sama autori eelmine teos mälestuste seerias. See johtub märksa objektiivsemast hoiakust aine ja tegelaskonna suhtes, johtub sündmustikulise materjali suuremast ühtlusest ja kontsentratsioonist (tegevus algab saabumisega Varssavi 1915. a. algul ja lõpeb lahkumisega sealt sama aasta suvel), johtub koha, aja ja olustiku pidevusest ja teatava kirjandusliku kompositsiooni õnnestunud rakendusest. See on memuaar Maailmasõjast,

frondilähedase tagala tegevuse ja nähtustega: õhupommitused, kahurimürin frondilt, hospitalide õudused, bürokratism, narkootilised ained, sõjapõgenikud, poliitilise ja sõjalise olukorra kritiseerimine jne. Tegelasakonna rahvuslik koostis on väga kirju ja Luts teeb katset tähtsamais tegelastes nende rahvusomadusi alla kriipsutada. Kõik see jätab raamatust omajagu tõhusa ja sümpaatse mulje. Peale Maailmasõja kajastab teos muidugi Lutsu enda „lutsulikku“ ellusuhtumist.

Oma raamatus „Läti küttidega Maailmasõjas“ (274 lk., 3 kr. 90 s.) jutustab kolonel Hinnom, kes kaasa tegi niihästi läti kütipolkude formeerimise kui kogu nende sõjalise tegevuse Vene väes, elavalt ja ladusalt Maailmasõja sündmusi selles rindelõigus Riia all, mida katsid lätlased. See on meile uudne. Samuti on uudne see, et neis läti polkudes on teeninud õige suur % eestlasi (üle 1000 mehe).

Võrdlemisi vähese tähtsusega on Aug. Tõnuristi „Narva tule s. Mälestusi Vabadussõja päevilt 1918—1920“ (106 lk.). Raamatuke sisaldab autori enda mälestusi, tsitaate enda ja teiste päevaraamatuist ning teiste jutustusi. Need märkmed ja mälestused pole kuigi tihedad, nad pole esitatud igakord mitte ajalises järjekorraski. Siiski loovad nad mõnesuguse meeoleolulise pildi elust Narvas Vabadussõja päevil, eriti 1919. a. jooksul, mil Narva oli kuude kaupa enamlaste kahuritule all. Uudsed on siin üksikud faktilised andmed pommituskahjustest, surmasaanud isikuist, varjendeist majakeldreis ja mõnda muud. Oleks siiski hoopis rohkem lootnud isikult, kes ise on kaasa elanud Narva langemise, osalt tagasivõitmise, eriti aga hilisemad sündmused linnas kuni rahuni. Autor näikse pidanud päevaraamatut, kuid see päevik on võrdlemisi hõre ja registreerib väga sageli vaid kaasaegseid ajalehesõnumeid ja operatiivstaabi teadaandeid, olles näide meie päevaraamatukultuuri madalast tasemest. Pinnalisuse tõttu pole raamatukesel ajalooallikana suuremat väärtust, ka lugemisel on ta mõju kahvatu.

Olen juba väljendanud mujal, et ilmaaegu Tõnurist killustab oma mälestused pisiannusteks (tal on ilmunud juba kümme-kond pisiteost). Üksikult on need raamatukesed määratud unustamisele, kuid koondatuna ühte teosesse, tihendatuna ja viimistelduna moodustaksid nad kõite, mis oleks püsivamaks mälestusmärgiks Narva aja- ja kultuuriloole ja autorile endale.

Polkovnik J. Rosenbaumi „Näljas, alasti ja rahata“ (157 lk., 2 kr. 40 s.) on teiste hulgas traagiline ja liigutav raamat. See on Tartu Eesti Tagavarapataljoni endise

ülema Jaak Rosenbaumi kirjadekujuline päevaraamat Vene kodusõjast ja enda isiklikust saatusest. Ta jutustab, kuidas ta peale okupatsioonivägede Eestisse tulekut ja väeosa laialisaatmist põgeneb üle Peipsi Venesse, üle Moskva Sõsranisse, ja võtab seal osa Nõukogude võimu kukutamisest. Siit algavad ta vintsutused ja sõdimised valgete poolel punaste vastu juunist 1919 märtsini 1920. Pärast seda desarmeerituna elutsemine Hiina Turkestanis kuni sama aasta sügiseni. Edasi põgenemiskatse läbi Mongoolia, et pääseda Vladivostokki, ja vangistamine hiinlaste poolt Ugras. Hiljem vabastatud seikleja-bandiidi parun Ungern-Sternbergi salga poolt ja töösse pandud tema intendandina, punaste pealetungil põgenemises hilinevad, taga aetud kui metsloom, elanud talve Mongoolia koopas Venemaa piiri lähedal, hulkumisel üle piiri sattunud ja enda vangi andnud 1922. a. kevadtalvel, veetnud 3 aastat Solovkis sunnitööl, kus surnud 2. IV 1925 kopsupõletikku, olles asjata palunud ja oodanud Eesti valitsuselt samme tema vabastamiseks-vahetamiseks meil vangistatud enamlaste vastu. Nii oli Jaak Rosenbaum Vene kodusõja üks traagilisi ohvreid.

„Mind koormab ööd kui päevad see tundmus, et ma ei olnud kodumaal siis, kui seal inimesi tarvis oli,“ kirjutab ta. Teda hoiab püsti lootus, „et ma oma viimase jõu võin veel kodumaale pühendada“. Ta kirjeldused on vabad sentimentaalsusest, need mõjuvad just karmi asjalikkuse, tõsiduse ja suurejoonelise lihtsusega. Mõju on eriti traagiline seetõttu, et Jaak Rosenbaum kõigi lootuste kiuste ometi mitte kodumaale ei pääsenud.

Sisult antakse siin Siberi valge armee võitlustest küll kitsama perspektiiviga, kuid seda reaalsemaid ja tõelikumaid kirjeldusi võrreldes samal ajal ilmunud E. Suursepa „Valge ringega“, mida järgnevas möödaminevalt puudutame. B. Linde koostatud sissejuhatusse on põimitud H. Lesdorfi jutustus Rosenbaumi sekeldustest Hiinas ja teated ta viimastest eluaastatest, kuna M. Päss iseloomustab teda Eesti iseseisvuse mõtte eestvõitlejana ja Eesti Tagavarapataljoni komandörina. J. Rosenbaumi mälestused on 1938. a. mälestuskirjanduses põnevamaid ja inimlikult haaravamaid teoseid, nad kujutavad ühe tubli ja teovõimelise eestlase asjatut võitlust karmi saatusega.

Ed. Grossschmidt-Suursepa „Valge rinne“ (374 lk., 4 kr. 50 s.), mis peab sisaldama kirjeldusi Vene kodusõjast kaasaeglaste ja autori enda mälestuste põhjal, tuleb siin ainult vähesel määral arvesse, sest see on ainult murdosa ulatuses memuaariline. Need osad, kus mõnesugusel määral võiks

leiduda autori isiklike mälestusi, paiknevad lehekülgedel 265—324, nimelt peatükes, mis käsitlevad Pihkva valgekaarti ja Loode-armeed ning selle äpardunud sõjaüritusi. Ent siingi on käsitus nii apersonaalne, et autori võimalikud mälestused täiesti segunevad muu anonüümse materjaliga.

Juba pärastsõjaaega käsitleb Ed. Mälli „Võõrleegioni trikoloori all... Alžeerias, Marokos, Saharas, Tuneesias“ (111 lk.). Raamatu kirjutaja on kogenud leegionär, hariduselt õigusteadlane, on pealegi kirjanduslike huvidega inimene, nii et ta mälestustes on ühendatud käsitluse intelligent-sus sisulise usaldusväarsusega. Andnud algul lühikese ülevaate võõrleegioni sünnist, ta tegevusest ja rahvuslikust koosseisust enne ja pärast Maailmasõda, jutustab autor juba isiklikest kogemustest, kuidas leegionäre värvatakse, kuidas neid Aafrikasse toimetatakse, jutustab enda kogemustest leegioni sõjakoolis, enda põgenemiskatselt, Kõrg-Atlase vallutamise ekspeditsioonist, elust kõrves, võitlustest pärismaalastega, Maroko ja Alžeeria linnade elust, juutide ja araablase vastuoludest, Prantsuse asumaadepoliitika osavusest ja edust jne. Väärib tähelepanu autori asjalik, ent ometi väga tunnustav suhtumine võõrleegioni missiooni ja ellu võõrleegionis. Autori jutustused ja teated on napid ning selged ja ta suudab anda võõrleegioni tööst üsna usutava ülevaate ilma liigliha ja romantikata. See meeldiv ja hea raamat on meil parimaid memuaarteoseid 1938. aastal.

A. Kaskemäe „Rahula kirikla. Pilte eesti kiriku elust 1921—1937“ (157 lk., 2 kr. 25 s.) puhul võib tõusta küsimus, kas on see üldse memuaarteos. Niihästi kogudus (Rahula) kui ka ta hingekarjane (Viktor Üleoja) on anonüümsed ja raamatus on mõni muugi seik peidetud varjunime taha. Kuid samuti on kindel, et kogu sündmustik, tegevuskohad ja tegelased on reaalsed ja ainult osaliselt ning kergelt looritatud. Siin esinevad ju reaalses isikus piiskopid J. Kukk ja H. B. Rahamägi, praost K. Thomson ja pastor P. Villigerode, kohanimedest Tallinn, Tartu, Viljandi, Võrtsjärv, tegevus on ajaliselt raamistatud aastaarvudega ja majanduslike ning poliitiliste sündmustega (majanduskriisi aastad, vapslus, 1934. a. pööre). Et raamatu peamine sisu on tõsielulistest kogemustest ammutatud ja üldiselt reaalsesse raami paigutatud, siis ei puudu teosel teatav tähtsus memuaarina. Kuid juba anonüümsuse faktid osutavad, et autoril on siiski olnud veel teine ja ehk tähtsamgi eesmärk: ta on nähtavasti tahtnud luua ideaalse kirikuõpetaja ja õpetajaproua kuju (Üleoja ja Helga) ja neile vastu asetanud negatiivse pas-

toriproua tüübi (Maria), kes korraliku, ent nõrgaloomulise pastori (Palumägi) täielikult laostab. See lähtekoht on tinginud, et tööst on kujunenud nagu mingi juhiste, kutselise elutarkuse käsiraamat kirikuõpetajale, kuidas konkreetseil juhtudel toimida ja olla: kuidas võidelda joomise, lahkuskude, usulise loiduse jm. vastu; kuidas peab pastor suhtuma rahvusküsimusse ja isamaalikesse üritustesse, perekonnanimed eestistamiseks ja eestipärasesse eesnimedesse, kodanlikku abiellu ja ristimata laste matmisse, kerjajaisse ja abiotsijaisse; mida arvata koguduse täiskogu liiga suurest võimupiirist ja kuidas korraldada kirikuõpetajate palgaolusid; kuidas panna laekuma kirikumaksud; kuidas peab pastor käituma poliitilises asjus, kuidas kasvatama ja koolitama oma lapsi, kuidas peab olema pastori kodune elu, kuidas peavad pastor ja toriproua käitlema koguduse liikmeid jne. Kogu sellele ainekule on antud romaanipärane vorm ja sisu on õpetlik kallak ja tõsielu segi, tulemuseks aga on siiski üsna loetav raamat, mis kajastab meie usu- ja kiriku elu põhimõttele ja päevaküsimusi iseseisvusaastail.

Rikkalikude memuaariliste sugemetega raamat on veel E. L. [essingu] „Teeneline näitleja Ruts Bauman. (Minu teekond lavale.)“ (40 lk., 50 senti).

3.

Õige palju head memuaarilist materjali on seekord ilmunud mitmes koguteoses. Kõige rikkam sellise ainekute poolest on koguteos „Jaan Tõnisson töös ja võitluses“ (611 lk.), kus memuaariline osa katab 314 lehekülge, seega üle poole teosest, moodustades ise juba tüsedä kõite. Me ei tea, kui paljudelt isikutelt selle koguteose jaoks mälestusi küsiti ja kui suur % küsitud neid saatis, kuid teose sissejuhatuses igatahes loeme, et mälestusi on saadud enam kui 140 isikult ja avaldatud on neist 85 saadetist. Kes teab, kui raske meil on inimesi sellises asjas liikuma saada, peab kvantitatiivse tagajärje tunnistama väga heaks. Ometi puuduvad (vähemalt avaldatud materjali seas) mitmed Tõnissoni suhtes olulised nimed, nagu J. Köpp, H. Koppel, O. Rütli, K. Menning jpt. Samuti pole meil teada, millise instruksiooni ja kava järgi mälestusi koguti. Paljudel isikutel peaks ju olema Tõnissonist mälestusi nii palju, et neist võiks kirjutada raamatu, nagu Hindrey seda on teinudki. On arusaadav, et sellises koguteoses on autoreil ruumilisel põhjusil võimalik esitada ainult lühemaid episoodide oma mälestustest. Seetõttu peab juba ette arvestama, et niiviisi saadud ainekute-

kogu on küll mitmekesine, kuid suudab muidugi ainult teataval määral kajastada Tõnissoni avalikku ja eraelu. Kahjuks on avaldatudki materjalikogus (peale valikut ja redigeerimist) veel mitmeid hõredaid ning väheütlemaid palasid ja koguni lihtsaid viisakuskirjutisi. Kuigi kogu materjal on väga huvitav lugemiseks, jätab see sisulise ja tasemelise ebaühtluse tõttu küllalt kirju ja hõredavõitu mulje. Kuid vähemalt $\frac{1}{3}$ kirjutistest on tõesed, mitmed koguni väga uudsed ja väärtuslikud, ja need kannavad kogu memuaarilise osa taset. Mälestustest nähtub, et väga vähe on kogunenud teateid Tõnissoni kooliajast, kodust, vanemaist, gümnaasiumiajast, ka ülikooliaastaist. Elavamad muljed J. Tõnissonist algavad 1894. a. üldlaulupeo ajast ja siitpeale muutub mälestusmaterjal seda tihedamaks, mida enam läheneda olevikule. Siinkohal puudub ruum selle sisuka ja arvuka kirjutistehulga üksikasjalisemaks hindamiseks, see on ehk võimalik eriarvustuses.

Kõige väärtuslikum pala raamatu memuaarilises osas on siiski „Katkend Jaan Tõnissoni päevikust“ (23 lk.), kirjutatud 10.—26. aprillini 1900. Väärtuslik mitte ainult seepärast, et see otseselt kajastab Tõnissoni isikut, ta elukorraldust, vaateid, päevategevust jpm., vaid ka seepärast, et see päevaraamat väga huvitavalt peegeldab tolleaegset eesti avalikku elu, isikuid ja päevaküsimusi. Harilikult ei taha elavas avalikus tegevuses seisvail inimesil päevaraamatu kirjutamiseks aega jätkuda ja meie ei tea, kas niisugust päevaraamatut Tõnissonilgi veel palju on. Kuid see katkend on ühtlasi näide, kuidas kaasaegne päevaraamat on palju väärtuslikum kui hõre mälupilt, kuigi viimases on perspektiiv parem ja hinnanguis on võimalik suurem objektiivsus, mis lähedusest vaadatuna ei ole hästi võimalik. Kui Tõnissonil säärast päevaraamatut rohkesti peaks olema, siis oleks see võrratu allikas kaasaja tundmise jaoks.

Ilmus muidki väljaandeid, kus memuaariline osa on tähelepanndav. Näit. H. Kruusi ja J. Otsa toimetatud „V a b a d u s e t u l e k u l I. Koguteos Eesti Maanõukogu 1917. aasta 15./28. nov. otsuse tähistamiseks“ (107 lk.). Selle teose memuaarilises osas leidub kogu huvitavaid poliitilisi memuaare. Siin kirjutab J. Tõnisson isiklikkude mälestuste ja arhiivimaterjali toel „Autonoomialt — iseseisvusele. Sündmusi ja mälestusi ajaloolise murrangu päevilt“, käsitelles enda tegevust 1917. aastal Eesti ajutise maavalitsemise seaduse saavutamiseks kuni Eesti Maanõukogu kõrgeimaks võimuks tunnustamiseni 28. XI 1917. Eriti uudne on N. Maimu kirjutis „Eestimaa avaliku korra muutmise

aktid Vene siseministeeriumi peavalitsuses 1916. ja 1917. a.“. Autor kui noil aastail Vene siseministeeriumi teenistuses seisnud isik jutustab siin, kuidas arenes ja teostus Eesti omavalitsuse mõte Vene valitsuse ringkonnis, seega asja valgustus dia-metraalsest vastasküljest. Samuti tihe kirjutis memuaarilises laadis on H. Kruusi „Eesti Maapäeva saadikuna Moskva riiklikul nõupidamisel“, kuna lühemaid mälestuspalasid esitavad Juh. Kukk (Eesti Liidust), A. Hellat (Tallinna Tööliste ja Soldatite Saadikute Nõukogust ja Maanõukogust), K. Saral (Maanõukogu 15./28. novembri koosolekust), O. Kallas (oma elamustest enamlaste vangistuses), K. A. Hindrey (esimesest eesti paraadist Tartus).

Poliitiliste memuaaride väheldast saaki aitab silmapaistvalt täiendada O. Kurvitsa toimetatud „Eesti Rahvusväeosade Album III“ (104 lk.), mis avaldab kindr. E. Põdderi mälestused ja paarkümmend memuaarilist kirjutist Eesti iseseisvuse 20. aastapäeva tähistamiseks. „Kindral E. Põdderi mälestusi eesti rahvusväeosade organiseerimisest ja 1. Eesti polgu tegevusest Haapsalus Saksa okupatsioonivägede tulekul veebruaris 1918. a.“, mis enamikus kirjutatud kindral Põdderi enda käega 1930. a., osalt tema etteütluse järgi stenografeeritud 1932. a., sisaldab mõnevõrra uusi detaile Eesti vägede kokku-puutumisest okupatsioonivõimudega Haapsalus, teateid enda ülekuulamisest ja vangistamisest jm. Et enamik tema mälestus-andmeist on juba varem leidnud kasutamist ja avaldamist, siis ei ole siin just palju uudist. Värskem ja detailirikkam on Ed. Alveri „Minu misjon Saaremaal veebruaris 1918. a.“. See on üsna põnev lugu sellest, kuidas autor koos leitnant O. Mamersiga lähevad veebruaris 1918 läbi Saksa väeliini Kuressaarde Saksa sõjavõimudega läbirääkimisi pidama — teatama Eesti sõjavägede erapooletusest ja maad kuulama, kas ja millal sakslased kavatsevad tulla mandrile. Edasi kirjutab T. Grünthal „Kuidas kindral E. Põdder deklareeris Haapsalus sakslastele Eesti iseseisvust“ (autor oli valitsuse ülesandel teateid hankimas Saksa vägede kavatsuste kohta Eesti mandrile tungimisel). Samasse rühma kuuluks ka V. Väedeni „Haapsalu komandandina Saksa okupatsioonivägede tulekul 1918. a.“. Enda vangistamisest enamlaste poolt ja halvasti kohtlemisest okupatsioonivõimude poolt jutustab kindral A. Tõnisson kirjutises „Läbielamusi iseseisvuse sünniajastul“. Järgneb 7 kirjutist, milledes P. Kann, A. Teose (Tõnishof), K. Saral, J. Lippus, A. Sälg, E. Aastalu ja A. Brakel käsitlevad iseseisvuse väljakuulutamist ja okupatsiooniga Tallinnas. Need kirjutised tihendavad mõneski osas selle tsent-

raalse ajajärgu pilti meie pealinnas. Iseseisvuse väljakuulutamisest Pärnus kirjutab H. Kuusner. Mitu kirjutist käsitleb Eesti sõjavägede organiseerimist ja tegutsemist Eesti riikliku iseseisvuse mõtte kasuks Viljandis, millest V. Jakobsoni „2. Eesti polgu loomispäevilt Viljandis“ ja A. Landströmi „Mälestuskilde teenistusajast 2. Eesti polgus Viljandis“ on õige põhjalikud. Koguteoses leidub veel mälestusi Võrumaalt, Rakverest ja muud väiksemat materjali.

Memuaariline osa sisaldub ka F. Ederbergi ja E. Pässe toimetatud raamatus „M. J. Eiseni elu ja töö“ (213 lk., 2 kr. 75 s.). Siin on avaldatud memuaarilist materjali Eiseni üliõpilasaastaist (F. V. Ederberg), Eiseni tööst Kroonlinna kirikuõpetajana (A. Ploompuu), ta tegevusest ülikooli koguduses ja kirikus (H. B. Rahamägi), ta vanaduspäevist pastor emeritusena Tartus tsitaatidega Eiseni päevaraamatust (F. V. Ederberg), temast kui eesti elu arvustajast (A. Mohrfeldt). Isiklikest kogemustest ja kokkupuuteist Eiseniga jutustavad O. Kallas, L. Kettunen, S. Sommer, P. Voolaine, osalt K. E. Sööt (viimane toob jällegi katkendeid Eiseni päevaraamatust 1918—1919 ja ka endalt mõne mälestuskillu). Neist kirjutistest kõige enam uudeid üksikasju, kirjeldusi ja iseloomustusi sisaldab kirjutis A. Ploompuult, kes Kroonlinnas kooliõpetajana pikemat aega lähedalt Eiseni elu ja tegevust näha võis.

Ka E. Pasti toimetatud „Eesti meremees jutustab“ (144 lk., 2 kr.) on koguteos, milles autor ja 9 kaptenit kordamööda jutustavad mõne juhtumuse meresõidult. Raamatus esitatud teated on pärit aastate 1876 ja 1937 vahemaalt. E. Past kirjutab eesti meremeeste katseist aa. 1876—1879 rajada laevaühendust läbi Põhja-Jäämere Obi jõkke. P. Kömmus jutustab oma meresõitudest 1886. ja 1897. a. vahel Läänemerel ja Atlandil. J. Busch mäletab aega a. 1893, mil ta Inglismaal põgenes eesti laevalt ja siirdus „jänkiks“ välislaevale, kus töö- ja tasutingimused paremad. M. Paju jutustab, kuidas ta a. 1897 viibis purjelaeva „Ekvaatoriga“ Brasiilias „Santose palavikupõrgus“. H. Soonel on huvitavaid mälestusi Vene-Jaapani sõja puhkemiselt Kaug-Ida vetes 1904. Maailmasõja päevilt jutustab K. Männiku-Jürgens, kuidas tema purjekas „Mars“ 1915. a. šoti vetes Saksa allveelaeva poolt uputati. R. Pahlberg, I. Eelmer jt. jutustavad eesti suurima purjelaeva „Tormilinnu“ ehitamisest ja sõitudest kuni laeva hukkumiseni 1937. Samuti iseseisvusaegseid sõituseid eesti aurikuil kirjeldavad M. Truberg ja H. Saarna. Neil mälestustel on kindlasti kultuuriloolist tähtsust, samuti teosesse pai-

gutatud 32 illustratsioonil. Juba J. Pitka mälestuste puhul märkisime, et mereelu on meie memuaarkirjanduses uudne aine, nii et selt alalt ootaksime meeleldi veel mõndagi lisa. Ka neilsamul kapteneil peaks palju enam südamel olema, nad võiksid oma kogemused ja elamused üksikasjalisemalt üles kirjutada, võibolla eri raamatuski avaldada, nii nagu Pitka seda teeb. Pitka mälestused on siinsetega võrreldes igatahes paremini kirjutatud.

Memuaarilisi kirjutisi leidub ka mitmes muus väiksemas koguteoses, juubeliraamatus, albumis. Nii sisaldab teos „20 aastat Eesti raudteed“ mitu mälestuskirjutist iseseisvuse väljakuulutamise ajast ja okupatsiooniajast meie raudteil. Juubeliväljaanne „Kümme aastat 1928—1938. Graafikatööstuse juhtide ühing „Poligraaf““ avaldab A. Devise ja J. Veikesauna kultuuri-loomiselt huvitavaid memuaare meie trükitööstuse lapseast. Album „20 a. omakaitset“ toob rea mälestuskirjutisi omakaitse alguspäevist Tallinnas. Juubelialbumis „Tartu-Valga Prefektuur 1918—1938“ kirjutab kindr. A. Tõnisson oma kokkupuuteist politseiga Vabadussõja ajal Rakveres ja Narvas. Mitmed koolide juubelialbumid, nagu „Tõrva Gümnaasium 1917—1937“, „Pärnu I Gümnaasiumi, Progümnaasiumi ja Reaalkooli 20. aastapäeva album“, avaldavad lühemaid mälestuskirjutisi kooli ajalooa seotud teemadel.

Memuaarilist materjali on ilmunud ka ajakirjanduses. Näit. avaldas „Loomingus“ K. Merilaas mõningaid mälestusi Jakob Liivist, koguteoses „Kunstiühing Pallas 1918—1938“ kirjutas R. Kangro-Pool Tartu kunstielust enne iseseisvust ja „Pallase“ asutamisest, ajakirjas „Teater“ kirjutas H. Vellner A. H. Tammsaare eraelust ja teatrimälestustest 20 a. eest, A. Sunne avaldas lavamälestusi aastaist 1917/18 ja P. Pinna meenutas „Estonia“ uue teatrihoone valmimise aegu. N. Tusti brošüüris „Vaba Eesti 20-aastane“ leidub lühem memuaariline kirjutis „Orava lahing“.

Ükski mullu ilmunud algupärasteist memuaarteoseist või memuaarikogudest pole küll üllatusteos, kuid nende tase on üldiselt rahuldav ja nad toovad kogusummas suure väärtusega lisa meie memuaarkirjandusele ja materjali ajaloo uurimisele.

4.

Tõlkelisi memuaarteoseid on arvuliselt vähem, kuid need on mahukamad, nii et nende trükipind on peaaegu võrdne algupärastega, kuid väärtuselt esitavad mitmed tõlgitud teosed tunduvalt kõrgemat taset.

Axel Munthe „San Michele raamat“ (419 lk.) on ühe kõrgekultuurse arsti, päritolult rootslase, kuid elupraxiselt ja elutundelt lääneeurooplase mõtiskluste ja elujuhtumuste raamat ja sellisena ebatavaline, mõttetihed, uudne, jälle kord memuaarkirjanduslik kunstiteos maailmakirjanduses. K. A. Hindrey ütleb teadvat, et eesti keel oli 30-nes, millesse see raamat seni on tõlgitud, ja see tõik ise juba sisaldab tunnustust. Ses raamatus peab siis olema midagi, mis kõiki kultuurrahvaid võlub ja vallutab. Teos on suurimal määral autobiograafiline, kuid mitte hingetu endakirjeldus, vaid autori personaalsuse kujutamine kunstipäraste vahenditega. Me tajume teda kuidagi hämarais kontuurides, aimame paljutki vaid vihjeist, aga just see varjatus, hämardatus ongi üks neid vahendeid, mis tõstab teose mõju erakordselt tugevaks. Autor pole mingi rahvusvaheline kuulsus, tema kohta on väga raske saada lähemaid biograafilisi andmeid, aga ta autobiograafia teeb ta suuremaks, kui ta elutöö seda oleks suutnud. Tajudes, et tegemist on erakordselt kujutatud ebatavalise isiksusega, tekib rahuldamatu himustus autorist rohkem teada, kui teose varjatud faktid ja vihjed seda võimaldavad. See on nagu mingi uus „Confessions“, mis väljendab avara hingega mehe suhtumist kõigesse inimlikku ja olemasse. Kõige enam on siin muidugi mõtteid ja tähelepanekuid arstiteaduse ja arsti kutsetöö alalt ja need on vahel otse paljastusliku, ketserliku iseloomuga arstipraktika ja arstieetika suhtes. Ta pooldab näiteks pääsmatult haigete surmaheitluse lühendamist narkoosi abil ja ongi seda ise korduvalt teinud; arsti kutseala pole talle mitte äri, mitte „kannatustega sahkerdamine“, vaid kunst, mingi püha töö, nagu pastori oma; ta pooldab, et arstide ülearu suur teenistus peaks olema seadusega keelatud, et arstidele peaks riigi poolt tasu makstama ja hästi makstama, nagu kohtunikele; et ehitatagu vähem kirikuid ja rohkem haiglaid jne. Meie autor on mees, kes ei usu põrgut, kellele on talumatu tavaline väikekoodanlik matusetseremoonia, kes on loomade ja lindude sõber ja kaitsja, ühel ajal suurlinnade põhjakihi tasunõudmatu abistaja ja ühtlasi moodsa suurmaailma otsitud moearst, õieti hingearst, kellel on mingi maagiline and sisendada usaldust. Olnud erakordselt raskesti koheldav lapsena, on ta eluski hulljulge ja kõigega riskiv. Sellise mehe omapärasel mõttefookuses leiavad seisukohavõttu teemad, nagu katoliiklus ja protestantism, uskumine ja teadmine, sugestioon, hüpnoos ja psühhoanalüüs, naiste ja meeste osa teaduses ja kunstis, eri natsioonide, eriti sakslaste rahvusomadused (sakslased on autorile

kõigist rahvustest kõige vähem sümpaatsed), vanglad ja karistused, endamõrvad, elukorraldusküsimused, raha jne. Teos ei ole lugemiseks mitte just põnev, mõni peatükk on koguni igava-võitu, aga raamatu kõrvale pannud, oled rahul, et oled maitse-nud midagi üsna haruldast ja head. Ma ei tunne originaali ega tea, kas teost on kärbitud. Käesoleval korral see oleks andesta-matu hoolimatus. Teos sisaldab nimede registri, mida tuleb kiita. Aga veelgi parem oleks, kui leiduks ka sisuline indeks ja nimede hääldamise juhiseid. Teoses on palju itaalia-, prant-sus- ja ingliskeelseid tsitaate. Neist on osa tõlgitud, osa tõlki-mata, mis ei soodusta loetavust.

S. J. Witte „M ä l e s t u s t e“ II köide (502 lk.) on mitte ainult mahult, vaid eriti sisult palju tähtsam, tihedam ja aktuaal-sem esimesest köitest. Ka käesoleva köite algus on veel kat-kendlik, kuid 1904. a. rahutustest alates muutub käsitus järjest pidevamaks ja sünteetilisemaks. Witte esineb siin mitte ainult Vene valitsuse juhina, vaid maailma suurpoliitika meistrina. Käsiteldavas ajajärgus toimub rida suure tähtsusega sündmusi: Vene-Jaapani sõda, Portsmouthi rahu, 1905.—1906. a. rahutused, Vene riigielu reform 17. okt. manifestist lähtudes, kusjuures Wittest saab I Vene peaminister, suure välislaenu tegemine, Witte lahkumine ja duuma kokkuastumine ning järgnevate aas-tate sündmused, kus keskseks kujuks oli Stolõpin ja Witte oli kardetud opositsionäär, kes oma mälestusteski avaldab väga tera-vat ja paljastavat kriitikat kaasaegsete poliitikategelaste ja valitsemispõhimõtete suhtes. Witte on kogu eluea olnud ise-seisev mees, põikpea ja iseteadev. Seetõttu on ta väga mürgine härra oma vastaste suhtes. Ta iseloomustused kaasaegseist tege-lastest on robustsed, järsud ja jämedad. Üldiselt on Stolõpini pika valitsusaja kujutus kõige rabavam. See on aeg, millest meilgi on kõige kurvemad mälestused. Stolõpini meetodid pol-nud muidugi tema enda leiutis ega mingi ühekordne nähtus. Sellist süsteemi on enne teda rakendatud ja rakendatakse eriti edukalt just tänapäeval paljudes maades, mis kõiguvad parla-mentarismi ja diktatuuri vahemaal. — Witte oli küll kindlate põhimõtetega, kaine pilguga ja suure teovõimega riigimees, kuid Vene valitsuskord, pealegi kõikuva ja põhimõttenõrga monarhi puhul, nagu oli Nikolai II, sidus säärast meest käsist ja jalust. Valitsemisviis oli võimatuseni koordineerimata. Siin olid tegu-reiks keiser ise, peaminister, ministrid, ent väga mõjurikkad olid üksikud huvirühmad ja haikalad ning muud telgitagused jõud, kes otse kuritegelikult piirasid ja mõjutasid keisrit ja muid või-mukandjaid. Sellest jõudude mängust annab Witte üsna elava

kujutuse. Ministrid on kui mängukannid, nende ümber keeb alaline intriig, nende omavaheline töö on ühtlustamata, nii et üks ei tea, mis teeb teine. Ei ole siis imestada, et Vene riigi juhtimine nii sise- kui välispoliitiliselt on küllalt jõuetu ja vastuoluline.

Ootamatut ja üllatavat võhiklust avaldab Witte Balti küsimuses. Ta ei ole isegi seda teada saanud, et siin elab ka eestlasi; temale on kogu Balti elanikkond — lätlased! Väga naiivne on see, mis Witte kõneleb agraarrahutustest Balti kubermangudes (lk. 242). Balti kubermangude rahvastik koosnevat kahest klassist, alam — lätlased, kõrgem — sakslased. Ta nimetab rahutusi küll „agraarrahutusteks“, kuid rahutuste peamine põhjus olnud see, et valitsus ajanud lätlaste suhtes venestuspoliitikat ja püüdnud kõrvaldada balti sakslaste loodud kultuuri, kusjuures vene kool ja kirjandus, mis viimaseil aastakümneil hõõgunud vabastusvaimust, olevat kihutanud lätlased saksa aadliseisuse vastu. Teiseks olevat välismaalt naasnud väljarändajad toonud maale sotsialistlikku ja anarhistlikku kihutust. Agraarküsimust ennast Witte ei mainigi. Karistussalkade suhtes meie maal püüab Witte käsi puhtaks pesta. Palju olevat tehtud ilma tema teadmata. Hoopis selgem käsitus on Wittel Soome küsimusest ja sealseist oludest.

Võrdselt huvitavad on kahe majandusgeeniuse autobiograafiad. Eriti uudne ja veetlev on Jaapani ajakirjanduse kuninga Seiji Noma diskreetselt kirjutatud „Minu elu“. Noma? Me pole sellist nime iial kuulnud. Ta elab alles, ta on sündinud a. 1878. Ta elulugu on eeskätt huvitav pedagoogidele ja kirjastajaile, sest Noma tegutses esmalt hulga aastaid õpetajana ja alles 33-aastaselt leidis oma õige ala kirjastajana. Ta pedagoogilisis vaateis on värskest, ta töövõtteis originaalsust. Samuti on ta elu jooksul talletanud mõnegi enesekasvatuslikult viljaka tähelepaneku, näit. ta „edasilükatava patustamise“ juhtmõte. Samuti on pedagoogiliselt huvitav Noma kui õpilase tüüp. Noma isa oli joomar, kuid poeg hoidus sellest just isa kurva eeskuju tõttu. Ta unistas oma elu suurest teost, võttis suurmehe eeskujuks, eriti A. Lincolni, joonistas oma kambri uksele rusika ja kasvas endas tahtejõudu jääda igas kriisis kõigutamatult rahulikuks. Keskealise mehana oma elutööd alustades oli ta suurimas vaesuses, kuid 30 aastaga ta jõudis suurimale rikkusele, Jaapani suurima ajakirjandus-kontserni ja kirjastuse omanikuks, pannes toime täieliku revolutsiooni sel alal. Ta raamat sisaldabki eriti palju kasulikke ja proovitud näpunäiteid ajakirjade väljaandmise ja üldse kirjastustöö edukaks organiseerimiseks,

juhatusi, kuidas kasvatada kaastöölisi ja ametnikke, kuidas neid tööle rakendada, kuidas neid käidelda, nende teeneid hinnata jne. Ta äritegevus põhineb kindlatel põhiideedel (viimisteldud koostöö, siirus, püsivus, intensiivsus, plaanikindlus), ta peab reklaami edu võtmeks, „olgu see äris, poliitikas, kasvatuses või usundis“, ta on veendunud, et elujõuline äriiline organisatsioon tõmbab iseendast ligi soliidsed mehi ja eemaldab saamatuid ja laiskvorste jne. Noma elulugu on igatahes väga positiivne raamat, mis eriti edasipüüdlikke noori võiks huvitada ja vaimustada. See on raamat isiku kujunemisest võitluses suurte takistustega ning ta kalduvuste ja kutsumuse võidukast läbilöömisest. — Tõlge tundub olevat kehvapoolne.

Mitte vähem põnev pole meile autokuninga *Henry Ford* i pihtimus „*Minu elu ja töö*“ (261 lk.). Fordil on äri võtteis palju ühist *Nomaga*, kuid selle kõrval ka rohkesti põhilisi erinevusi meetodeis ja vaateis. Näit. kui *Noma* väga viljakaks peab kollektiivseid nõupidamisi kõigi äri juhtivate ja asjaosaliste isikute osavõtul (teatav demokraatlik joon ärijuhtimises), arvab *Ford*, et „koosolekud hea arusaamise loomiseks üksikute isikute või osakondade vahel on täiesti üleaarused“ (teatav juhprintsii). Võib-olla on see tingitud ärialade erinevusest, kuna üks tegeleb vaimsel, teine tehnilisel alal. *Ford* annab teoses kujuka ülevaate oma käitise hiiglaslikust arengust ja neist juhtmõttest ning meetodeist, mis sellist hiiglaedu on võimaldanud. Ta avaldab originaalseid ja viljakaid mõtteid palkade, sotsiaalolude ja sotsiaalse õigluse, ärimoraali, finantskapitali, demokraatia, töökorralduse ja muude küsimuste kohta, mis on niihästi õpetlikud kui huvitavad, juba sellegi poolest, et neid mõtteid väljendab suureandeline ja originaalne inimene ning suur personaalsus, kes nende põhimõtete alusel elus on saavutanud ainulaadset edu. Eriti huvitav on *Fordi* juures see vaimu läbilöövus ja ürgne tehniline geniaalsus, mis ilma erihariduseta mõnigi kord narriks teeb kõik targad spetsialistid. Olles elus suurt korda saatnud, on tal ka midagi öelda teistele. *Noma* eluloojutustus oli pidevam ja põnevam, *Fordi* oma katkendlikum ja arutlevam.

Et raamatus andmed ulatuvad ainult aastani 1921, siis tuleb teost lugeda mõnevõrra vananenuks. Kuidas on *Fordi* suurkäitis siitpeale arenenud? *Fordi* elutöö polnud ta memuaaride avaldamisel mitte veel lõpul. Teost oleks tulnud seepärast täiendada teadetega uuemast arengust.

Nende teoste kõrval kaotab palju oma mõjust selline üksikult päris huvitav tõlkeramaat, nagu ülemleitnant *Bauermeister*

teri (Agricola) „Salaluu retungib läbirinde“ (182 lk., 2 kr. 75 s.). Selle teose autor oli luureohvitser Saksa sõjavägede ülemjuhataja staabis, töötas Vene rindel ja 1917. a. ka rinde taga, oli Venemaal tagaotsitav ja surmamõistetud, okupatsioonialal töötanud ka Tallinnas ja käinud kodusõja aegu Moskvast. Ta on karm, osav, terava mõistusega mees, kursis kõigi salakuulamisvõtetega, millest ta tervet hulka teoses paljastab. See asjatundja kirjutatud raamat hajutab romantika selle elukutse ümbert. Autoril on oma kutsetöös olnud suurt edu, selletõttu ta enesetunne kõrge ja kirjeldus egotsentriline. Raamat koosneb hulgast episoodidest, millest mõned on otsekui E. A. Poe põnevusnovellid või šerlok-holmeslikud detektiivlood, näit. „Härrastemaja Pripeti soos“.

Mingi memuaari ja sõjaajaloolise käsitluse segu on Józef Piłsudski „1920. aasta“, avaldatud koos M. Tuhhatševski tööga „Sõjaretk Visla taha“ (231 lk., 4 kr.). Töö on tugeval määral poleemiline, kirjutatud mina-vormis, väljendab igal sammul autori kavu ja arusaamisi, hindab ja arvustab oma kaastöölisi, kaasaegseid olusid, vastaseid jne., kuid ühtlasi tarvitab ka arhiive ja kirjandust. Käsitlus pole mitte just igast kohast põnev ega kergestiloetav, ent on igatahes väga asjatundlik, tõsine ja sõjaajalooliselt väga väärtuslik just autori avameelsuse ja vastase kritiseerimise tõttu. Teos elustab suurepäraselt 1919. ja 1920. a. võitlusi, mil Poola iseseisvus oli kaalul.

Aasta memuaarkirjandusse kuulub veel ühe uskliku saksa daami anonüümne tõlketeos „Jumal on armastus. Ühe naise elamusi Nõukogude Venes“ (59 lk., 60 s.). Autor on elanud Lõuna-Venes kasakaterajoonis 1914—1935, üle elanud kodusõjad ja kõik hädad enamlaste ajal ja lõpuks Venest välja saadetud. Raamatukeses on peahuvi tillukese evangeelse koguduse olukorral, kuid jutustatakse üsna mõjuvalt ka ilmlikust elust, kodusõja toorustest, tööpuudusest ja esitatakse inimlikkude kannatuste episoode.

Kokkuvõttes võib memuaarilise kirjanduse sõber 1938. a. toodanguga täiesti rahule jääda. See toodang on niihästi rohkearvuline kui väärtuslik ja ainealadelt mitmekesine. Tunnustades täiel määral mulluste tõkeliste memuaaride kõrget väärtust, ei saa jätta märkimata, et just algupäraste memuaaride huvitavus ja ka tase on tõusnud. Eriti tuleks tähistada, et meie riigi juubeliaasta ja samuti ühe meie suurima riigimehe juubelisünnipäev erakorrallisemal määral esile kutsusid poliitilisi memuaare, mida meil viimaseil aastail väga vähe on avaldatud.

August Palm.

ÜHEST VANAST NOODIRAAMATUST.

Iseseisvuse kaks aastakümnet on eestikeelse raamatu hämarasse minevikku heitnud tugevaid valguskiiri. On tehtud avastusi, mis meie kirjasõna minevikupildi on muutnud mitmeti teiseks, kui see oli varem. Eestikeelse raamatu süünd on lükkunud tervelt sajandi võrra kaugemale, kui see oli tähistatud seni. Wanradt-Koelli luterliku katekismuse olemasolu avastamine näitab, et eestikeelne raamat on sündinud juba XVI sajandi esimesel poolel. Vähem sensatsiooniline, kuid siiski tähtis kirjanduslooline sündmus oli 1937. a. „Agenda Parva“ avastamine, mis on ilmunud a. 1622. Mõlemad eestikeelsed kirjanduslikud dokumendid on seda tähelepanavamad, et kummastki ei olnud seni midagi kindlamat teada ei ürikute ega suuliste pärimuste kaudu. Valitsesid vaid oletused. Võib arvata, et need eelpool nimetatud eestikeelsed trükiteosed ei tarvitse olla ainukesed seni tundmata trükised. Mõni õnnelik juhus võib nendele avastustele tuua uusi lisaks. Eestikeelse raamatu „must ja murelik“ minevik võib muutuda veelgi elavamaks ja rõõmsamaks, kui ta on praegu.

Nimedest hõre oli seni ka eestikeelsete trükiste maakaart XVIII sajandil. Siingi on kirjandusloolised uurimused avastanud ühte ja teist, näidates, et see sajand ei olegi eestikeelsete raamatute suhtes nii „tühi ja paljas“, nagu see mõni aeg tagasi näis. Eriti on vennastekoguduse kirjanduslike pärimuste uurimine XVIII sajandi kirjasõna üldpilti tugevasti muutnud ja mõningate käsikirjade ning trükiste avastamine on meie kirjandust rikastanud mitmete nimedega sellelgi ajajärgul.

Kuid samal ajal, kui meie vanema kirjasõna uurimise alal käib elav tegevus, mille tulemuseks on uute perspektiivide avanemine, on meie vanema noodistusloo uurimine hoopis söötis ja lubamatult unarusse jäetud. Selle ala vastu ei taha nagu keegi õiget huvi tunda ega selle uurimist omaks asjaks teha. Oleks küll aeg juba eesti vanema noodistusloo uurimisele pühendada rohkem tähelepanu. Ses suhtes tohiks vist küll eeskätt Tallinna Konservatooriumilt loota, et ta sel alal algataks süstemaatilist uurimist.

Kui vähe eesti vanemat muusika-ajalugu on uuritud ja kui tume see veel on, näitavad mõlemad ulatuslikumad eesti muusika-ajalood — Elmar Arro „Geschichte der estnischen Musik I“, ilmunud 1933, ja Anton Kasemetsa „Eesti muusika arenemislugu“, ilmunud 1937. Mõlema raamatu autorid toonitavad, et

eestikeelset ilmlikku kunstluulet hakati noodistama alles läinud sajandi keskpaiku. Nii lausub A. Kasemets E. Hörschelmanni noodiraamatu „Mönned armsad laulud vagga süddame römustamiseks ühe ja kolme heäleaga laulda“ (1847) kohta, et see raamatu on esimene eestikeelne ilmlikkude laulude kogu, sisaldades kuus 8—12-taktist saksa laulukest Hörschelmanni tõlgitud sõnadega ¹). See väide pole õige. Eestikeelse ilmliku luule noodistamine algab seni teadaolevail andmeil ligikaudu $\frac{3}{4}$ sajandi võrra varem. Seda tähistab vastuvaidlematult A. T. Grahli noodiraamat, millest käesolevas kirjutises on juttu. Edasi esineb huvitava eestikeelse ilmliku luule noodistuse dokumendina J. H. Rosenpläneri ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“ 20. vihk, ilmunud a. 1832. Selles vihus on ära toodud järgmised kolm eestikeelset laulu — „Sui meil jõudnud kätte“, „Et ma küll üks tallomees“ ja „Oh, sõbrus! kallis römustus“, millelele Riia muusikadirektor L. Ohmann on loonud õnnestunud viisid. Neist kummastki tähtsast muusikaloolisest dokumendist ei kõnele aga äsjamainitud muusikaloolased sõnagi.

Peatunud L. Ohmanni noodistuste juures vaid möödaminnes, vaatleme nüüd teist noodiloolist dokumenti ligemalt. See on Andreas Traugott Grahli noodiraamat „Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang“, ilmunud Leipzgis a. 1784 ja trükitud Johann Gottlob Immanuel Breitkopfi juures; niisiis on see päevavalgust näinud 155 aastat tagasi. Selle raamatu ainukest seni teadaolevat eksemplari säilitatakse Preisi Riigiraamatukogus Berliinis. Raamat on välja antud suures noodiraamatu kaustas, meenutades väga E. Hörschelmanni noodiraamatut „Vaimolikkud laulovisid nelja heäleaga“ aastast 1852. Grahli noodiraamat sisaldab 15 laulu ja ühe sonaadi klaverile, mahutades need ligikaudu 20 leheküljele ²).

Kõik see, mis öeldud, ei tarvitseks meid aga üldse huvitada, kui selles noodiraamatus saksakeelsete noodistatud laulude seas ei leiduks ka kahte eestikeelsete ilmlikkude laulude noodistust, väga huvitavat sissejuhatust ja keelelisi märkusi eestikeelsete laulusõnade puhul.

Kes on Andreas Traugott Grahl? küsime huvitatult. Sellele

¹) Anton Kasemets, Eesti muusika arenemislugu, lk. 73. Tallinn, 1937.

²) Vt. G. Suits ja M. Lepik, Eesti kirjandusajalugu tekstides, Tartu, 1932. Vt. ka „Postimees“ 1937, nr. 224.

küsimusele võime vastata, et Saksamaalt Baltimaale koduõpetajaks tulnud saksa muusikategelane.

XVIII sajandi teisel poolel oli tavaliseks nähtuseks, et kõrgema hariduse saanud riigisakslased tulid Saksamaalt Baltimaale kas kirikuõpetajaiks või mõisnikkude perekonda koduõpetajaiks, nii näiteks tuntud J. Ch. Petri, A. W. Hupel jt. Nad tulid siia nähtavasti seepärast, et siin avanesid neile äraelamiseks paremad majanduslikud võimalused. Mitmeid tõi siia Maarjamaa kolkasse ka lihtsalt seiklus- või reisuhuvi. Osa sääraseist tulnukaist jäi Baltimaale jäädavalt elama, teised siirdusid mõne aja pärast kodumaale tagasi, kolmandad, kõige rahutumad natuurid, liikusid veelgi kaugemale, jõudes otsaga viimaks Venemaale. Elades lühemat või kauemat aega võõral maal, tutvusid mõned neist ka selle maa elanikkude elu- ja olukorraga, keele ja kirjanduse ning muusikaga. Olles enamikult valgustusajastu lapsed ja selle aja ideedest nakatatud, tundsid sääraseid mehed elavat huvi eriti rõhutatud rahvaste saatuse vastu ja hakkasid koguni tegutsema nende rahvaste põlve parandamise ja vaimu valgustamise alal. Meie maal said ses suhtes kuulsaks sääraseid mehed, nagu juba mainitud J. Ch. Petri, A. W. Hupel, J. G. Eisen von Schwarzenberg ja mitmed teised.

Sääraste meeste hulka kuulub ka A. T. Grahl. Kahju ainult, et tema elust ja tegevusest meil on üpris vähe andmeid. Vane mais leksikonides³⁾ leiduvail teateil on Grahl sündinud Dresdenis 1745. a. ümber. Seal on ta ka saanud üldhariduse ja muusikalise erihariduse. Seejärel astus ta Leipzigi ülikooli ja õppis seal õigusteadust, saades õigusteaduse kandidaadiks. Edasi on teada, et ta ajavahemikul 1766—1768 tegutses akadeemikuna sealsamas Leipzigis. Oma otsese juriidilise tegevuse kõrval tegeles ta väga palju muusikaga, esinedes kontsertidel tenorilauljana ja komponistina. Varsti pärast seda on ta nähtavasti Baltimaale tulnud, et siin koduõpetajana tegevusse astuda. Millises mõisas või mõisades ta on ametis olnud, selle kohta puuduvad igasugused andmed. Ainult niipalju näib tõsi olevat, et ta töötas Põhja-Eestis, s. t. endises Eestimaa kubermangus. Seda lasevad järeldada tema raamatus toodud laulude keel ja keelelised märkused nende laulude puhul. Prof. G. Suits arvab, et ta töötas kusagil Rakvere ümbruses. Siit siirdus Grahl XVIII sa-

3) Recke-Napiersky, Allgemeines Schriftsteller und Gelehrten Lexikon, B II, 1829. — E. L. Gerber, Neues historisch-biographisches Lexikon der Tonkünstler, II. Theil, Leipzig, 1812. — H. Mendel, Musikalisches conversations Lexikon, 1874, jne.

jandi 80. aastail Venemaale, Moskvasse. Võiks arvata, et ta 1786. aastal juba seal oli, sest sellest aastast pärineb temalt käsikirjaline noodiraamat „Motette in russischer Sprache“. Vene keelega võis ta tutvuda ikkagi peamiselt Venemaal. Moskvas on ka Grahl surnud, millal, ei ole teada.

Peale juba mainitud noodiraamatu „Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang“ ja käsikirjalise teose „Motette in russischer Sprache“ on Grahl avaldanud veel kaks nooditeost: „Einige Romanzen von A. T. G.“ (Leipzig, 1776) ja „Oden und Lieder, in Musik gesetzt“ (Leipzig, 1779). Viimane noodiraamat sisaldab Recke-Napiersky leksikoni andmeil ka mõned eestikeelsed laulud, mis on ühe Eestimaa daami luuletatud, viisid aga Grahli loodud. Sellest teosest ei ole seni teadaolevail andmeil ühtegi eksemplari säilinud.

Nagu juba tähendatud, leiduvad A. T. Grahli raamatus „Lieder und Handsachen für das Klavier und den Gesang“ kahe ilmliku eestikeelse laulu noodistused. Need laulud on „T i o“ (saksa keeles Dora, resp. Dorothea, millest tuletatud eesti nimi Tiiu) ja „L i e s o l e“ (An Lieschen). Laulude viisid on Grahli enese loodud, nagu nähtub vastavast märkusest Recke-Napiersky leksikonis ja selgub ka noodiraamatust enesest, sõnad aga kahelt Eestimaa daamilt. „Tiiu“-laul ei ole muud midagi kui üldiselt tuntud luuletus „Tiiu tasane ja helde“. Kui aga süveneda Grahli loodud meloodiasse, siis selgub, et see ei sarnane nende kahe üldtuntud viisiga, millel tänapäev „Tiiu tasane ja helde“ lauldakse. Grahli viis erineb neist ja on rahva seas tundmata. Samuti on tundmata ka laulu „Liesole“ viis. Muidu osutavad Grahli loodud viisid kogenenud muusikalist maitset ja kunstimeelt. Nii sama huvitav või veel huvitavamgi, kui on A. T. Grahli raamat muusikalooliselt, on see ka kirjanduslooliselt⁴⁾. Kõigepealt toob see uut valgust, aga ka uut segadust laulu „Tiiu tasane ja helde“ tekkeloosse. Seni arvati, et selle laulu kõige vanem redaktsioon pärineb Kaarepere mõisaomanikult von Tiesenhausenilt nime all „Minno römo oli Rosi“. Kuid käesolevast noodiraamatust selgub, et „Tio tassane ja helde“ on ometi vanem redaktsioon ja et see ei pärine mitte Kaarepere mõisaomanikult von Tiesenhausenilt, vaid kelleltki tundmatult Eestimaa daamilt. Selle asjaolu tõttu muutub laulu „Tiiu tasane ja helde“ niikuinii segane saamislugu veelgi keerulisemaks. Kuid olgu kuidas on, üks on aga kindel — laulu „Tiiu tasane ja helde“ esinemine Grahli noodiraamatus näitab, et eestikeelne ilmlik algupärane

4) G. Suits ja M. Lepik, Eesti kirjandusajalugu tekstides.

kunstlühirika esines juba XVIII sajandi teisel poolel; kas kellegi Eestimaa daami luuleloomingu, see on iseküsimus.

Mitte nii huvitav kirjandusloolise probleemi asetuse seisukohalt, kuid seda huvitavam on sisuliselt teine laul „Liesole“. Seegi laul on arvatavasti algupärane kunstluule saadus ja seejuures ilmliku sisuolemusega. „Liesole“ on üks meie kirjanduse varasemaid loodus- ja armastuslaule, oma sisus õrnalt lüüriline ja sentimentaalne, nagu seda häälestab ka Grahl poolt loodud viis. Toome selle laulu sõnad sel kujul, nagu need esinevad noodiraamatus:

Vaata, minno armas Lieso
Kuida talve möda lääb
Kevadene aeg meil tõtnud
Ue römoga meil jääb
Lumme hanged sullanud
Jõe katted katkenud.
 Pea lilled öitsvad jälle
 Ja need linnud laulavad
 Keik need heinamaad ja põllud
 Haljendama hakkavad,
 Veiksed lautast hüppavad
 Karja lapsed oiskavad.
Lasse meid ka rõmo maitsta
Kevvadesse aia sees!
Vaat! ei au, ei rikkus seisa
Selle vasto ellades.
Mõt! ruttes lennab ta
Meie nore aega.

Olles motiivirikas ja elamuselev, taotleb see laul kõrvutada ja võrrelda kevadet ja noorust, mis mõlemad kiiresti mööduvad. Sellest järeldab luuletaja, et tuleb maitseda rõõmu, mille vastu iialgi ei saa ei au ega rikkus. Sellegi laulu sõnad pärinevad ühelt Eestimaa daamilt, nagu nähtub noodiraamatu eessõnast; mitte küll samalt, kellelt pärineb „Tio“, vaid kelleltki teiselt, sest Grahl räägib daamidest, kellelt ta palub vabandust, et ta neid on julgenud muusikapublikule tutvustada, ühtlasi tänades neid kui teose kaasautoreid.

„Lieder und Handsachen“ pakuvad keeliseliski huvitavat materjali. Raamatu autor ütleb, et need laulud on midagi uut ja et ta on nad seepärast oma raamatus avaldanud, et tähistada oma elamist ja olemist Baltimaal, samuti näidata tahtes, et ka barbaarset keelt, nagu eesti keel seda autori arvates on, võib muusikaga ühendada. Grahl tähendab edasi, et eesti keel on oma väljenduste lühiduses ja piltlikkuses tõeliselt väga poeetiline, kuigi veel kultiveerimata. Keele hääldamise kohta teeb Grahl järgmised märkused, mis mitmeti erinevad meie praegustest definitioonidest: *h*-d ei hääldata silbi alguses mitte, või kui seda

tehakse, siis pehmelt aspireeritult. Kahte ühesugust vokaali kõrvuti, nagu *öö* ja *ää*, ei eraldata hääldamisel, küll aga tugevneb neil rõhk. Samuti toimub see kahekordistatud vokaalidega nagu *ii*, diftongidega nagu *oi* ja *äe* jne. Ainult sõna lõpus eraldatakse need vokaalid hääldamisel, nagu sõnas *jõe*, mistõttu see sõna muutub kahesilbiliseks. Kui kaks *h*-d esineb sõna keskel kõrvuti, hääldatakse esimest kui pehmet *ch*-d. Diftongi *ou* hääldatakse kui *au*. Diftong *ei* kõlab kui *e*, kuid ometi nii, et *i*-d silbis või sõna lõpus kuulda võib. *Gg* hääldatakse kui pehme *kk*. Muidu hääldatakse kõiki häälikuid nii, nagu nad esinevad kirjas. Need on keeleliselt huvitavad tähelepanekud ja märkmed ühe võõra suust, kes eesti keelega võis ainult pealiskaudselt tuttav olla. Igatahes väärib tähelepanu Grahli huvi eesti keele vastu.

Lõpuks ei ole Grahli raamat meie maa üldise kultuuriloo seisukohalt huvituseta, heites oma eessõnas valgust sellele kui kultuuriliselt mahajäänud kolkale maailmakaardil. Grahli ütleb, et ta oma laulud on loonud ja luuletanud selles maailma nurgas, kus ei ole luulet ega muusikat, välja arvatud torupill, mis on seal maal ainuke au sees olev muusikavahend, maal, mille olukord mõjub nii rusuvalt, et raske on tunnikestki pühendada muusika ja luule harrastamisele. A. T. Grahli rusuv meeoleu on täiesti mõistetav. Kuidas võis temale kui valgustatud ja kunstniku-hingega lääneeurooplasele orjastatud Eestimaa sisendada teisuguseid muljeid, kui see on sisendanud näiteks G. Merkelile ja J. Ch. Petriale. See oli tõesti maa, kus valitsev sotsiaalne ülekohus hävitas igasuguse kõrgema luule ja muusika juba selle algeos, samuti inimeste kunstimeele.

J. Roos.

EESTIKEELNE RAAMAT NÕUKOGUDE VENES.

1.

Kodumaal ilmuvate eestikeelsete raamatute kõrval on ka Nõukogude Venes ilmunud õige rohkesti eestikeelset kirjandust. See on nii mitmelgi põhjusel täiesti loomulik. Meie rahvas kaotas kaks aastakümnet tagasi üsna märgatava hulga piiri taha Nõukogude Venesse. Lahedamaid olusid otsides olid õige paljud eestlastest siirdunud aastakümnete jooksul Venemaale, kus nad asusid mitmel pool laialipillatuina või tervete kolooniatena, kes kõik päris visalt säilitasid oma rahvuse ja hoidsid sidemeid kodumaa suguvendadega eriti kultuurilisel alal. Iseseisva Eesti

eraldumine kommunistlikust Venest ei ole mitte üksnes poliitiliselt lahutanud meid Venemaal asuvatest suguvendadest, vaid samuti on katkenud kultuurisidemedki. Nagu Nõukogude Vene rahvastik üldse, nii elavad ka sealsed eestlased välisilmast täiesti eraldatud elu, kuhu ei pääse mujalt kirjasõna ega selle kaudu informatsiooni muust maailmast.

Eestlasi elab aga Nõukogude Venes küllaltki suur arv. Kui mujal asuvate väliseestlaste arvust on raske saada andmeid, kuna ametlik statistika ei harrasta rahvuste eristamist etnilises mõttes, siis erilist tähelepanu on pööranud rahvuste eristamisele 1926. a. detsembrikuu rahvaloendus Venes, mil arvestati kõiki riigis elavaid, isegi väiksemaarvulisi rahvusi — nii etniliselt kui emakeele oskuselt. Nende andmete järgi elab Venes eestlasi rohkem kui kuskil mujal välisriigis, tõenäoliselt koguni rohkem kui kõigis teistes maades kokku, nimelt 155 963 ¹⁾).

Seejuures Nõukogude Vene rahvaste kultuurilise iseseisvuse ja rahvuste säilitamise rõhutamine, kus „Kõigi kodanikkude kohta, nende tõu ja rahvuse peale vaatamata, ühesuguseid õiguseid maksvaks tunnistades kuulutab W. s. f. n. vabariik igasuguse eesõiguse või paremakspidamise sel alal, niisama ka igasugu rõhumise rahvusliste vähemuste vastu või nende üheõigusluse kitsendamise — vabariigi põhjusseadusele vastukäivaks“ ²⁾), puudutab niisiis ka sealseid eestlasi. Ja kui on olemas rida otsuseid, kus on rõhutatud, et suure revolutsiooni barrikaadidel võitlesid ühiselt, külg külje kõrval mitme rahvuse töölisel ja et kommunistliku revolutsiooniga peavad ühinema kõikide maade proletaarlased, ning sellele toetudes antud hulk dekreete, mis selgesti avaldavad kõikide Venemaal elavate rahvaste üheõiguslust ³⁾), siis on siingi antud tegutsemise suund.

Veel enamgi: „Kaugemale mahajäänud riikide ja rahvaste kohta, kus peaaesjalikult feudaalsed, patriarhaalsed või patriarhaalsed-talupojalised vahekorrad valitsevad“, tuleb Kommunistliku Internatsionaali II kongressi (17. juulist 7. augustini 1920. a.) resolutsioonide kohaselt „eriti järgmisi punktisi silmas pidada: Kõik kommunistlikud parteid peavad nende maade revolutsioonilisi vabaduseliikumisi tegelikult toetama, kusjuures toetamiseviisi kohta selle maa kommunistlise parteiga — kui niisugune olemas on — tuleb kokku leppida. Eestkätt on kohustatud kõige

1) H. Reiman, Eestlaste arv Venes. Eesti Statistika 1930, nr. 4.

2) Venemaa Sotsialistlike Föderatiivse Nõukogude Vabariigi Põhjusseadus. 10. juulist 1918, § 22. Peterburi, 1918.

3) Vrd. F. Njuurina, Ei ole rõhutatud rahvaid S. N. W. Liidus. Leningrad, 1927.

tegevamalt toetust andma selle maa töölised, mille mõju all maha-
jäänud rahvas rahaliselt või kui asumaa seisab“⁴⁾). Need rahvuste
õiguste kaitsemised ja tegutsemisihid löid selleks eeldusi, et ka
Venemaal asuvad eestlaste partei juhid haaraksid sule järele või
organiseeriksivad tegevust, seejuures otse nõuti teatudsuunalist
propagandat. 1933. aastal võis L. Looring E. Kommunistl. Partei
tööst ülevaadet andes märkida, et „Eestimaa enamline organisat-
sioon kasvas ja võrsus Venemaa enamluse otsekohese ideoloogi-
lise juhtimise all ning asus algusest peale enamluse programmi-
listel, taktelistel ja organisatsioonilistel seisukohtadel“⁵⁾). See-
juures märgitakse ära veel mitmeid töid, mida tuli teha just E. K.
P-1, esijoones seda, et eesti tööliklassi „ajutise kaotusega klassi-
sõjas“ muutus Eestimaa enamlik organisatsioon ainult Venemaa
Kommunistliku Internatsionaali sektsiooniks. See kaotus tõi
siis juurde uusi võtteid ja töid. Eriti aga märgib ülevaate kirju-
taja „hulkade mobiliseerimist proletaarseks ülestõusuks 1920—
1924. a.“ nii Venemaal kui ka Eestis, et „teostada kodanluse vastu
klassivõitlust tema kõige kõrgemas astmes — sõjariistus võitluse
astmes“⁶⁾).

Otsustaval jagunemisel 1917. ja 1918. a. liitus enamlastega nii
mõnigi vanem ja revolutsioonilises liikumises küllaltki tuntud
nimi, nagu Hans Pöögelmann, Jaan Anvelt, Ar. Vallner, Viktor
Kingissepp jt. Need Eestist enamliku võimu väljatõrjumisel
piiri taha taandunud tegelased moodustasid aktiivsema osa Vene-
maal asuvatest eestlastest, ning need, olles oma kaotustest kibes-
tunud, püüdsid eestlastele külge pookida rohkem enamlikku dog-
maatilist ühekülgust ja valmistada Eestis proletaarlikku revo-
lutsiooni ette suurema agarusega, kui seda tegi Vene ametlik
poliitika. Trükisõnagi pidi olema seejuures tähtsaks vahendiks.
Et omaaegsete revolutsiooniliste tegelaste mõju eestikeelse trüki-
sõna soetamisel eestlastele oli suur, tohiks selguda sellestki, et
kui Venemaal viimaste aastate „puhastustöö“ puudutas ka seal-
seid eestlasi-kommuniste, mille tulemuseks oli vanade veteraanide
Pöögelmanni jt. eemaldamine, siis jäid täiesti soiku ka „kultuu-
rilised üritused“ sealsete eestlaste kasuks. Noorem juhtkond aga
pole enam niivõrd rahvuslikult häälestatud ega ole neil ka isik-
likke kibestusi ega kaotusi kodumaa suhtes, mis sunniks neid
astuma eelpool mainitute jälgedesse.

4) Kommunistlike Internatsionaali resolutsioonid ja põhikirj, lk. 56,
57. Leningrad, 1920.

5) L. Looring, Mõnedest EKP küsimustest pärast Oktoobri-revo-
lutsiooni, lk. 1. Leningrad, 1933.

6) Sealsamas, lk. 6 jj.

Kui püüame siinkohal anda ülevaadet Nõukogude Venes ilmunud eestikeelsest trükisõnast, siis võime seda teha täies ulatuses kogu kirjanduse kohta, mis seal on ilmunud. Juba möödunud, 1938. a. valitses Venes eestikeelse trükisõna alal täielik vaikus. Isegi kakskümmend aastat vahetpidamata ilmunud eesti kommunistide häälekandja „Edasi“ suikus 1937. a. detsembri teisel poolel.

2.

Vaadeldes Venemaal ilmunud eestikeelset raamatut arvuliselt, näeme, et üldine seal ilmunud raamatute hulk 1918.—1937. a. on 799, millel kokku 56 974 lehekülge, seega keskmine raamat 71-leheküljeline.

Üksikute aastate järgi on toodang järgmine:

Aasta	Trükiste arv	Lehekülgede koguarv	Keskmine trükise suurus lk.
1918	9	300	33
1919	57	1956	34
1920	33	1338	40
1921	39	1640	42
1922	21	1128	54
1923	20	920	46
1924	48	4238	88
1925	45	2960	66
1926	30	1932	64
1927	39	2252	58
1928	28	1884	67
1929	19	1696	89
1930	33	2160	65
1931	54	3360	62
1932	85	5706	67
1933	81	6838	84
1934	57	6272	110
1935	50	5182	104
1936	44	4588	104
1937	7	624	89
1938	—	—	—
Kokku 1918—1937	799	56 974	71

Nagu nähtub nendest arvudest, ei ole eestikeelse kirjanduse ilmumine Nõukogude Venemaal olnud kuigi stabiilne, vaid see on aasta-aastalt kõikunud vastandina Eestis ilmunud kirjandusele, kus 1918. aastast alates näeme pidevat tõusu. 1919. a. näeme

Nõukogude Venes õige suurt eestikeelse raamatu toodangut, kuid juba kahel järgneval aastal on see langenud ligi poole võrra ja kahel sellele järgneval aastal kahe kolmandiku võrra. 1924. a. näitab jälle järsku tõusu, mis aga siiski ühikute poolest ei tõuse 1919. a. tasemele, küll aga ületab selle lehekülgede arvult. Õigupoolest hakkab 1924. a. alates propagandabrošüüridele lisanduma ka teiselaadseid väljaandeid ja juba sel pöördeaastal ilmub õige mitmeid ulatuslikumaid kooliraamatuid, peamiselt lugemikke, mitmed kommunismi põhiteosed ja ülevaated kommunistliku riigi viisaastaku järel, nagu Lenini „Oktoobrirevolutsioon“ ja „Riik ja revolutsioon“, Okunevi „Tuleviku maailm“, „Töölisnoorsoo võitlustee“, Tjumenevi „Töö ajalugu“, siis mitmed ilukirjanduslikud väljaanded, — kõik õige suure lehekülgede arvuga, mis järsku tõstis 1924. a. toodangu lehekülgede hulka. 1926. a. ja sellele järgnevad aastad näitavad aga juba jälle tagasiminekut, langedes eriti aga 1929. a. (19 ühikut). Pärast väikest tõusujärku toimub järsk langus 1937. a. 1938. a. saabub täielik seisak. Mitte üksnes raamatu suhtes ei tulnud nii järsk seisak, vaid samuti ka ajakirjanduse alal. Juba 1935. ja 1936. aastal jäi seisma rida ajakirju, nagu „Leegid“, „Klassivõitlus“ ja „Naistööline ja naiskolhoosnik“. Ilmumist jätkasid vaid ühendatud rahvaliku poliitika, kirjanduse ja teaduse ajakiri „Kommunismi teel“ ja ajaleht „Edasi“. Viimane likvideeriti 1937. a. lõpul pärast seda, kui see oli püsinud 20 aastat kommunismi valvepostina ja propageerijana.

Hoolimata sellest, et eestlased asuvad Venemaal laialipillatutena ja et nad on eemal ning isoleeritud emamaast ja selle kultuuri mõjustustest, on nad seal siiski õige kaua säilitanud oma rahvuse, mis ilmneb sellestki, et eestikeelne raamat ja kirjasõna on saanud püsida seal viimaste aastateni, s. o. ligi 20 aastat, ning kahtlemata oleks võinud veelgi püsida, kui poleks toimunud puhastustööd E. Kommunistlikus Parteis.

Mitte üksnes eestikeelsete raamatute arv pole küllaltki märkimisväärne, vaid ka nende levik on olnud kuni viimase ajani päris soliidne. On väheseid trükiseid, mille tiraaž on olnud alla 1000 eksemplari, enamikus kõigub see 1000—3000 vahel. Kõige väiksemaks tiraažiks on 200—250 eks., kuid neid väljaandeid on vaid neli. Need on: J. Tamm, „V. K. P. Põhja-Lääne oblasti Eesti sektsioonide töö praegu ja lähemas tulevikus“ (1924), K. Treufeldt, „Juuli päevad 1917“ (1924), „Metoodilised kirjad koolieelse kasvatuse üle“ (1927) ja „Konspekt-teesid aruandeks 1931. a. enesemaksustamiseks“ (1931). Neist esimesed kaks on äratrükid „Edasi“st“, kuna kaks teist on iseseisvalt ilmunud.

Venemaal ilmunud raamatuil leidub ilmunismärkuste juures ka tiraaž. Esimestel aastatel on see küll juhuslik, ainult üksikud raamatud kannavad vastavat märget, kuid 1924. aastast alates leidub selline mäрге peaaegu igal raamatul. Üldse on 799-st Venemaal ilmunud eesti raamatust teada tiraaž 601 väljaande kohta. Selline suur protsent tiraaži teadaolemise kohta laseb õige täieliku pildi saada eestikeelse raamatu levikust Nõukogude Venes. 601 raamatut on levinud 1 276 210 eksemplaris, kusjuures keskmiselt iga raamatu tiraažiks on olnud 2123 eksemplari. Kui ka nende 198 raamatu, mille tiraaž meil teada pole, eksemplaride arvuks võtta eelpool nimetatud keskmine 2123, siis annaks see juurde veel 420 354 eksemplari. Seega oleks 1918.—1937. aastal Nõukogude Venes ilmunud 799 eestikeelset raamatut levinud 1 696 564 eksemplaris, mis iga aasta kohta keskmiselt annab 84 828 raamatut. Seega tuleks iga Venemaal elava 1,8 eestlase peale aastas üks raamat, ja 20 aasta jooksul on iga eestlase kohta tulnud 11 raamatut. Ka 1937. a. toodangus on näha kõrget tiraaži, nagu: A. S. Puškini „Dubrovski“ 2500 eks., A. V. Tšehhovi „Valimik näidendeid“ 1500 eks., J. V. Stalini „Parteitöö puudustest“ 5000 eks. jne. Aga on ka väljaandeid, millede tiraaž ületab kaugele 5000 piiri. Nii ilmus Stalini „Aruanne partei 17. kongressil“ (1934) 7400 eks., A. Ždanovi „ÜK(e)P Keskkomitee juunipleenumi kokkuvõtted ja Leningradi parteiorganisatsiooni ülesanded“ (1935) 16 000 eks., „ÜK(e)P Keskkomitee pleenum 5—7. juunil 1935. a.“ isegi 40 000 eks. Samuti on olnud üsna suure tiraažiga „Külvaja kalender“, kõikudes 7000—15 000 eks. vahel. Üldiselt aga nähtub, et kõige suurema tiraažiga on olnud poliitiline ja propagandakirjandus, kus keskmiselt iga raamatut on trükitud 2432 eksemplaris. Kooli- ja õpperaamatute, samuti kutsealalise, populaar- ja teadusliku kirjanduse alal on keskmiseks tiraažiks 2030 ja ilukirjanduse alal 2005.

Kui N. Venes 1926. a. rahvalugemise andmete⁷⁾ järgi elas üldse 155 963 eestlast, siis langes sellest arvust märgatavalt üle poole, nimelt 87 680 (56 prots.) Leningrad-Karjala rajooni (Leningradi kub. ja linn, Karjala, Murmani kub., Novgorodi kub., Pihkva kub. ja Tšerepovetsi kub.), kuna ülejäänud 68 283 eestlasest (44 prots.) elas 30 062 Siberi rajoonis, Kesk-Tööstuse rajoonis (Vladimiri kub., Kaluga kub., Moskva kub., Nižni-Novgorodi kub., Tveri kub. jne.) 8533, Põhja-Kaukaasia rajoonis 5267 ja mujal rajoonides vähem, nimelt 18—2870 eestlast. Seetõttu on ka selge, et eestikeelse raamatu väljaandmine koondus Lenin-

7) H. Reiman, Eestlaste arv Venes. Eesti Statistika 1930, nr. 4.

gradi. Viimases elas 1926. a. loenduse järgi 16 000 eestlast ja Leningradi kubermangus ümmarguselt 50 000 eestlast, kuna näit. Moskvast elas 1949 ja Moskva kubermangus 773 eestlast. Juba 1918. aastast alates võtab Leningrad eestikeelse raamatu väljaandmise enda kätte. Esmalt on väljaandjaks Eesti Tööraha Kommuuna Kultuura ja Ariduse Valitsuse Kirjastuse Osakond ja Kommunistl. Partei Eesti Keskkomitee Venemaa Büroo Kirjastusosakond. 1922. a. asutatakse E. Kirjastuse-Ühisus, mis tegutseb veel 1925. aastalgi, kuigi 1923. a. lõpul „Külvaja“ kirjastus võtab juhtimise enda kätte. Kümne järgneva aasta kestel jääb viimane peaaegu ainukeseks eesti raamatu tootjaks. Siis aga mõnesuguste sisemiste vastuolude ja parteipoliitiliste ümberkorralduste tõttu „Külvaja“ likvideeritakse ja asutatakse ühine kirjastus vähemusrahvuste jaoks nime all: Välismaatöölise Kirjastus-Ühisus NSV Liidus, Moskva-Leningrad. Kooliraamatuid aga annab 1935. aastast alates välja ka Moskva-Leningradi Riiklik Õppe-Pedagoogiline Kirjastus. Esimestel aastatel ilmusid Leningradi väljaannete kõrval mõned üksikud eestikeelsed raamatud Omskis, Tomskis ja Permis sealsete Kommunistl. Parteide eesti sektsioonide väljaandel ja Moskvast Kesk-Lääne Kirjastuse Rahvasasjade Rahvakomissariaadi poolt. 1927. ja 1928. a. andis Moskvast asuv Nõukogude Sotsialistlikkude Vabariikide Liidu Rahvaste Keskkirjastus välja paarikümne raamatu ümber.

Vaadeldes Venemaal ilmunud eestikeelset raamatut sisu järgi, võib seda liigitada kolme rühma: 1) poliitilis-ühiskonnateaduslik ja propagandakirjandus, 2) kooli- ning muud õppe-raamatud, kutsealaline ja teaduslik kirjandus, 3) ilukirjandus.

3.

Suurema osa Venemaal ilmunud eestikeelsest raamatust võtab enda alla poliitilis-ühiskondlik ja propagandakirjandus. Tublisti pooled ilmunud raamatuid kuuluvad selle liigi alla. Tegelikult võiks aga poliitilise ja propagandakirjanduse hulka lugeda palju suuremaks, kuna Venemaal kogu trükisõna on väga tihedalt läbi immutatud poliitikast ja see on rakendatud sealse ühiskondliku elukorra õigustamise ja propageerimise teenistusse, mida päris ajalehelikult tehakse ka raamatu kaudu. Algul oli see puhtpoliitiline ja propagandakirjanduse liik peaaegu ainuüksi valitsemas, mis pidi aitama istutada kommunistlikke ideid, põhimõtteid ning dogmasid ja virgutama võitlusele ning selgitama võitlusviise ja -võtteid. See oli uus maailm, mida taheti luua, ja töö ja rahva ümberkasvatamine ning selle õigustamine nõudis palju selgitamist.

Veel enamgi: tuli juhtida agitatsioonitööd kaugemale maha-
jäänud riikide ja rahvaste juurde. Nii oli see töö kahesugune:
sisemaaline ja välismaaline. Nii üheks kui teiseks oli antud hulk
juhtnööre. Tähtsamad väliseks tegutsemiseks olid, et tuleb toe-
tada kõigi maade revolutsioonilisi liikumisi, selgitada ja paljas-
tada kõigi, iseäranis mahajäänud rahvaste ja maade kõige laiali-
semate töörahvahulkade seas neid pahesid, mis mittekommunist-
lik kord loonud ja loob, ja alaliselt seletada, et ainult Nõukogude
kord suudab tegelikult rahvastele üheõigustlust anda. Edasi
„peab armuta paljastama igasuguseid imperialistide tegusid ja
sealseid juhtivaid keskkochti ja isikuid“⁸⁾.

Nii kujunes ka Venemaal väljaantav eestikeelne poliitiline
ja ühiskondlik kirjandus vastavalt sealsetele nõuetele ja suunale
kahesuguseks. Esimese sihiks oli istutada sealsetesse eestlas-
tesse kommunismi-ideid ja kanda neid ka oma suguvendadesse
meie juures, ja teise sihiks paljastada ning maalida mustades
värvides elu ja isikuid kui ka asutisi Eestis ja idealiseerida riigi-
korda Nõukogude riigis. Ja et Eesti oli Eesti Tööraha Kom-
muuna Nõukogu poolt 29. nov. 1918. a. avaldatud manifestiga,
millele alla kirjutanud J. Anvelt, Joh. Mägi, H. Pöögelmann ja
A. Vallner, kuulutatud Eesti Tööraha Nõukogude Vabariigiks,
siis loomulikult oli „sellel valitsusel“ eriti südamel oma riik.

Kommunismi põhimõtteid, dogmasid ja programme käsitleva
kirjanduse alal on ilmunud kõik tähtsam sellelt alalt. Siin näeme
„Konstitutsioone“, „Kommunistlise partei programme“, „Mani-
feste“, mitmesuguseid partei „põhjuskirju“ jm., kokku ligi 30
väljaannet. Seejärel on ilmunud Kommunistlise Internatsionaali
manifeste, kongresside otsuseid, kokkuvõtteid ja kõnesid, aru-
andeid valitsuse ja parteide tööst, kokku 50 ümber. Edasi on
ilmunud põhimõtete valda kuuluvat kirjandust, nagu kommu-
nismi rajajate ja põhjendajate Marxi, Engelsi ja Lenini töid,
näit.: F. Engels, „Kommunismi põhimõtted“, „Mis on kommu-
na“, K. Marx ja F. Engels, „Kommunistline manifest“, Lenin,
„Imperialism kui kapitalismi kõrgem arenemisjärk“, ja kirjutised
nende suurmeeste üle: D. Manuilski, „Engels võitluses revolutsi-
ooniliku marksismi eest“, „Karl Marxi surma 50-aastapäevaks“,
K. Kautsky, „Karl Marx ja tema ajalooline tähtsus“, „Karl Marxi
majanduslised õpetused“, A. Lunatšarski ja G. Sinovjev, „Karl
Marx ja sotsialistiline revolutsioon“, M. Gorki, „V. J. Lenin“,
J. Stalin, „Leninismi alused“ jt. Õige üksikasjalisi eeskirju on

8) Kommunistlise Internatsionaali resolutsioonid ja põhikiri,
lk. 55—57. Leeningrad, 1920.

antud kõigil aladel töötajate organiseerimiseks ja nende töö juh-
timiseks ning ülesannete fikseerimiseks, nagu: „Juhatuskiri
V. N. K. Ü. Kollektiivale“, „Vene sotsiaal-demokraatide üles-
anded“, „Enamluse taktika“, „Komparteid võitluses hulkade
pärast“, „Mida nõuab partei kommunistilt“, V. Molotov, „Plaan
ja meie ülesanded“, Lenin, „Tööliste ajakirjanduse ülesanded“
jt.; edasi üksikute liikide kohta: „Töölisteklass ja partei“, „Pro-
letaarne revolutsioon ja kooliõpetajaskond“ jt. Eriti palju pro-
grammilist kirjandust on antud maanaiste, naistööliste ja noorte
seas tegutsemiseks: „Juhatuskiri maanaiste hulgas töötamiseks“,
„Naistööliste ülesanded internatsionaalis“, „Töölisnoorsoo võit-
lustee“, „Poliitika-haridusline töö maal ja kommunistline noor-
sugu“, „Komnoorteühingute ülesannetest maal“ jne. Hulk raam-
matuid on ilmunud ka mitmesuguste riiklikkude tähtpäevade
puhul, kus on näidatud saavutusi ja võite. Samuti on väljaandeid,
mis käsitlevad välismaid seoses sealse kommunistliku tööga.
Viimaseil aastail on tulnud selgitada murranguid ja vastuolusid
ka eestikeelse trükisõna kaudu. Nii ilmusid: „Muudatustest
Nõukogude põhiseaduses“ (1935), „Süüdistuse lõpukokkuvõtte
trotskistlik-sinovjevliku terroristliku keskuse asjus“ (1936),
„Prokuröri Vöschinski kõne trotskistide protsessil“ (1937), J.
Stalin, „Parteitöö puudustest ja trotskistlikkude ning teiste
kahekeelikute likvideerimise abinõudest“ (1937) jt.

Eesti autorid ei avalda põhimõtete ja kommunismi süvendami-
sel kirjas peaaegu mingit iseseisvat tegevust. Eestlased on
peamiselt manifestide, konstitutsioonide, põhikirjade ja kong-
resside, internatsionaalide jne. otsuste ja kõnede tõlkijad, samuti
on nad eesti keelde tõlkinud teiste töid ja kommenteerinud neid
ning kirjutanud mõned tööd otsuste ja põhimõtete ning teiste
autorite tööde alusel, nagu „Kuidas usuvastast tööd teha“ (S. Jä-
nes), „Uus ilmavaade ja usuküsimus“ (J. Jürgens), „Ääremärku-
sed Kommunistlike Partei programmi juurde“ (H. Pöögelmann),
„Nõukoguvalitsus ja sõda“ (A. Sisask), „Sotsialistlike ühiskonna
ehitamine Nõukogude Liidus“ (J. Anvelt ja O. Rästas) jt.

Teine liik Venemaal ilmunud eestikeelsest kirjandusest
käsitleb peamiselt Eestit ja selle osa kirjanduse loomises on
eestlastest isikud olnud väga agarad. Need poliitilised juhid
sealpool piiri valmistasid ette kommunistlikku revolutsiooni
Eestis. Seepärast püüdsid nad näidata, et siin valitsevat vile-
tus ja tagakiusamine, tapmised ja kurnamine, püüdsid juhtida
sellele kogu Venemaa töörahva pilku ja kutsuda viimaseid üles
päästma eesti rahvast. Teisest küljest püüdsid nad oma kirju-
tistes näidata Eesti töörahvale paradiisi Venes ja kihutada üles

valitsuse ja siinse riigikorra vastu. Talitati täpselt kavade järgi, mis Internatsionaali jt. konverentsid ja dekreedid ette dikteerisid.

Nii ilmuvadki päevavalgele järgmiste pealkirjadega kirjutised: V. Kingissepp, „Kellele iseseisvus, kellele ike?“ (1918) ja samalt autorilt „Iseseisvuse ikke all“ (1919), H. Pöögelmann, „Eesti tulevik“ (1918), J. Anvelt, „Tööraha võimuvalitsuse kindlustamisest“ (1919), H. Rooskaja (Pöögelmann), „Valged verekoerad“ (1922), „Valge Eesti Sahaliinist“ (1920), H. Pöögelmann, „Isborsk“ (1922), „Inimestejaht ja kontidemurdmine“ (1923), „Kas tunned maad“ (1924), „See on see maa“ (1925).

Tihedam on selline kirjandus küll kommunistliku riigikorra esimese viie aasta kestel, kuid ka hilisemal aastail pole neist puudu, näit.: „Kelle päralt peab olema maa Eestis?“ (1929), J. Reesen ja E. Linnamaa, „Nõukogude Liit ja valge Eesti“ (1930), L. Loothing, „Isborski veretöö ja eesti sotsiaaldemokraatia“ (1931), „Eesti — türmide maa“ (1932), N. Karotamm, „Peajooni Eesti rahvusdemokratismi ideoloogiast“ (1934), sama autori „Rahvahäaletus ja Eestimaa fashiseerimine“ (1933) jt.

Need näitena toodud mõned pealkirjad lasevad ise kujutella, millest neis on juttu. Eesti on neis kujutatud hirmu ja õuduse maana. Nendes on kirjutajate eneste poolt esile manatud valeteateid, mida serveeriti meie Venemaal elutsevatele sugurahvale meist ja meie maast. Venemaa eestlases tekitas ehk õudustunnet ainus mõtegi Eestist ja jäi selline kujutus, et siin lebab laipu ja lendab ringi raisakulle, nagu seda kujutabki 1924. a. välja antud raamatu „Kas tunned maad“ kaanepilt. Näljast aetuna tungitavat tänavail kallale ja kisutavat käest kannikas leiba sellelt, kes seda endale mingil viisil on saanud hankida. Tänaval peksetavat inimesi politseinikkude ja „nuhkide“ poolt jne. Nõnda lastakse jutustada Eestist isikuil, kes olevat siit põgenema pääsenud. Raamatus „Nõukogude Liit ja valge Eesti“ (1930) kõrvutatakse elu N. Venes ja Eestis isegi arvudes, kus näidatakse, kui võrd kuldne see on N. Venes ja kui vilets Eestis. Ja eesti töörahvale antakse igasuguseid lubadusi, nagu näiteks, et nende elujärg muutub otsekohe, niipea kui neil korda läheb Eestis kommunistlikku revolutsiooni läbi viia. Raamatukeses „Kelle päralt peab olema maa Eestis?“ (1929), milles avaldatakse Eestimaa Kommunistliku Partei vaateid maaküsimuse kohta, kirjutatakse: „Eestimaa kommunistiline partei ei mõtlegi töötavalt talurahvalt maad ära võtta või teda vägise kommuunasse ajada. Kõik töötav talurahvas jääb oma kohtadele; tühistatakse kõik võlad, mis lasuvad maa peal. Kaotatakse ära rendimaks. Antakse kõige laialisemalt

abi kehvematele talurahvakihtidele. Niisugused on põhiülesanded nõukogude valitsusel, tööliste ja taluraha valitsusel, mis kommunistline partei kord ka Eestis teostab“ (lk. 4). Võimu haaramisest kirjutab veel 1936. a. H. Pöögelmann ühes oma raamatus, kus töörahvast üles kutsutakse võitlusrinnet looma ja praeguse Eesti riigikorraga otsustavasse võitlusse astuma, sest Eestigi püüdvat N. Venele kallale tungida. Sellest kirjutatakse raamatukeses „Balti riigid ja nõukogudevastase sõja ettevalmistus“ (1929), kus kirjeldatakse meie sõjaväe väljaõpetamist ja koosseisu, mis kõik olevat sihitud Nõukogude Venemaa vastu. Raamatu autor esitab küsimuse, millist eesmärki taoteldavat selle sõjaga, ja vastab siis ise, et „kogu ilma kapitalistide eesmärgiks on proletariaadi diktatuuri N. Liidus hävitada. Et seda eesmärki kätte saada, töötavad kindralstaabid kindlad sõjaplaanid välja, kuidas N. Liidule peale tungida“. Soome ja Eesti vägede lähemaks ülesandeks olevat — „soomlastel kogu Karjala haaramine ja eestlastel Soome lahe lõunaranna äravõtmine kuni Leningraadini“. Isegi meil puhtkultuuriline ja vaid hõimusuhete alal tegutsev Fenno-Ugria ei jää puudutamata. Selle kohta kirjutatakse: „Ka Eestis tegutseb eriline Fenno-Ugri selts, millel avalikult küll kultuursete sidemete loomine ülesandeks, kuid mis tegelikult nõukogude maaala ahmimise poliitikat ajab.“

Poliitilise ja propagandakirjanduse hulka kuulub kahtlemata ka usuvastane kirjandus. Kui sellesisuline venekeelne kirjandus muu propaganda- ja parteipoliitilise kirjandusega võrreldes on suhteliselt õige suur, siis eesti keeles sellelt alalt pole ilmunud mitte just palju — umbes kümne raamatukese ümber. Paistab, et sealsed eestlased on usuküsimustes leigemad ja et usk nende seas ei ole niivõrd juurdunud kui venelaste seas. Neistki eesti keeles ilmunud raamatukestest on suur osa tõlked, nagu: E. Jaroslavski, „Kuidas jumalad sünnivad, elavad ja surevad“, A. Sagitarius, „Usuvastase töö ülesanded kolhoosides“, E. Hertlein, „Mis meil Jeesusest teada on“, siis „Lenini mõtted usu üle“ jt. Eestlastelt on ilmunud: S. Jänes, „Kuidas usuvastast tööd teha“ ning A. Vellner ja S. Jänes, „Usk ja teadus“.

Vaadeldes N. Venes ilmunud eestikeelset poliitilist ja propagandakirjandust ja võrreldes seda samasisulise venekeelsega, niipalju kui see meil võimalik on, näeme, et seal suuremaid lahkuminekuid ei ole. Domineerib marksistlik-leninistlik ja parteipoliitiline ning Nõukogude valitsuse poliitiline kirjandus. Samuti on eestikeelse kirjanduse hulgas suhteliselt õige palju ruumi antud noortele määratud poliitilisele kirjandusele ja sõjavastasele ning Nõukogude Liidu kaitse küsimusi käsitlevale kir-

jandusele. Eesti keeles on puudutatud usuvastast tööd vähem, nagu nägime eespool. Samuti puudutatakse vähem rahvusvahelisi küsimusi. Viimase asemel on aga ilmunud hulk eesti töölisliikumist käsitlevaid ja Eesti riigi ja valitsuse vastu sihitud kirjutisi. Vene keeles ilmunud rahvusvaheliste, välispoliitiliste ja välispropaganda küsimustega seoses meid ei puudutata ning paisab, et Nõukogude võimu laiendamine ja kommunismi levitamine Eestisse on jäetud keskvalitsuse poolt Eesti Kommunistl. Partei hooleks.

(Järgneb.)

R. Antik.

AASTA TRÜKITOOTED ARVUDES.

1938. aastal on „Eesti raamatute üldnimestiku“ järgi üldse Eestis ilmunud 10 392 trükitoodet, mille hulka kuulub 1888 raamatut ja 8504 ajakirja-numbrit.

Eestikeelseid trükitooteid on ilmunud 1636 üksikteost (brošüüri, üksiku ande või köite ja tervikteose näol ühes raamatus), kokku 143 844 lk. Neist on ilmunud Tartus 829 teost 76 128 lk., Tallinnas 678 teost 59 342 lk., mujal 129 trükitoodet 8374 lk.

Teadusliku sisuga raamatuid on üldse ilmunud 179 teost 16 292 lk., neist Tartus 145 teost 12 776 lk., Tallinnas 22 teost 3370 lk. ja mujal 2 teost 146 lk. Üksikute alade järgi vaadeldes selgub, et on ilmunud: usuteaduse alalt 7 teost 286 lk., õigusteaduse alalt 6 teost 702 lk., ajaloo alalt 27 teost 2800 lk., muinasteaduse alalt 1 teos 10 lk., keeleteaduslikke 15 teost 794 lk., kirjandusloolisi 7 teost 496 lk., kunstiajaloolisi 3 teost 384 lk., rahvaluule alalt 7 teost 1342 lk., majandusteaduslikke 12 teost 1326 lk., arstiteaduslikke 18 teost 1988 lk., loomaarstiteaduslikke 10 teost 748 lk., loodusteaduslikke 16 teost 1192 lk., põllumajanduslikke 18 teost 580 lk., maadeteaduslikke 2 teost 390 lk., metsateaduslikke 3 teost 772 lk., rohuteaduslikke 3 teost 604 lk., mõtte- ja kasvatusteaduslikke 5 teost 992 lk., tehnilisi 7 teost 726 lk. ja segasisulisi teoseid 12 1102 lk.

Populaarteaduslikke teoseid on aasta jooksul ilmunud 87, kokku 7706 lk.; Tartus 45 teost 4438 lk. ja Tallinnas 36 teost 2802 lk., mujal 6 teost 466 lk. Suurima osa populaarteaduslikkudest teostest moodustab tehnika, nimelt 30 teost 1316 lk., järgneb kasvatusteadus 15 teosega 906 lk., edasi põllumajanduse alalt 9 teost 780 lk., arstiteaduse alalt 7 teost 1136 lk.,

rahvaluule alalt 6 teost 580 lk., maadeteaduse alalt 5 teost 758 lk., ajaloo alalt 5 teost 406 lk., rohuteaduslikke 3 teost 280 lk., kunstiajaloolisi 2 teost 348 lk., aianduse alalt 2 teost 322 lk. ja 1 õigusteaduslik teos 384 lk. Segasisulisli oli 5 teost 468 lk.

Entsüklopeediaid on ilmunud 10 vihku 976 lk., neist 9 vihku 880 lk. Tartus ja 1 vihk (96 lk.) Tallinnas.

Sõnaraamatuid on ilmunud 13, kokku 3310 lk., neist 7 (1648 lk.) Tallinnas, teised Tartus.

Ilukirjanduslikke teoseid on aasta jooksul ilmunud 336 raamatut, 44 548 lk., neist Tartus 292 raamatut 38 488 lk. ja Tallinnas 40 raamatut 5906 lk., mujal 4 raamatut 154 lk. Sisuliselt jääb esikoht proosale 114 raamatuga 31 740 lk., sellele järgnevad näidendid, 44 teost 4256 lk. Lasteraamatuid on ilmunud 61, kokku 3970 lk. Luule alalt on ilmunud 13 teost 1602 lk. Nn. röövliromaane on aasta jooksul ilmunud 7 eri romaani 142 andes 2902 lk.

Memuaare ja elulugusid on ilmunud 53 teost 10 078 lk., millistest Tartus on ilmunud 28 teost 6604 lk. ja Tallinnas 20 teost 2564 lk., mujal 5 teost 910 lk.

Kooliraamatuid on ilmunud 129, kokku 10 116 lk. Tartus on ilmunud neist 100, kokku 7618 lk., Tallinnas 28, kokku 2426 lk., ja mujal 1 (72 lk.).

Igasuguseid teisi õpikuid on ilmunud 26, kokku 3544 lk. Tartus on neist ilmunud 18 (2784 lk.), Tallinnas 8 (760 lk.).

Kokkaraamatuid on ilmunud 13, kokku 1196 lk., neist 1 (52 lk.) Tallinnas, ülejäänud kõik Tartus.

Aastaraamatuid ilmus aasta jooksul 17, kokku 2564 lk. Tallinnas ilmus neist 9 (1516 lk.), Tartus 4 (728 lk.) ja mujal 4 (320 lk.).

Seadusi, määrusi ja nende kommentaare on ilmunud 54 teost 7630 lk., Tallinnas 41 (6566 lk.), Tartus 9 (876 lk.) ja mujal 4 (188 lk.).

Põhikirju ja kodukordi on aasta jooksul ilmunud 52, kokku 1212 lk., milledest Tallinnas ilmus 30 (742 lk.) ja Tartus 16 (338 lk.), mujal 6 (132 lk.).

Aruandeid ja eelarveid on ilmunud 71, kokku 3534 lk., neist Tallinnas 35 (2094 lk.), Tartus 13 (498 lk.) ja mujal 23 (942 lk.).

Nimestikke, hinnakirju, reklaambrošüüre on ilmunud 113, kokku 6367 lk.; Tallinnas on neist ilmunud 65 (3691 lk.), Tartus 34 (1836 lk.) ja mujal 14 (840 lk.).

Reisijuhte ja aadressraamatuid on ilmunud 27, kokku 2016 lk.; neist on Tallinnas ilmunud 19 (1786 lk.) ja Tartus 2 (76 lk.), kuna ülejäänud on mujal ilmunud.

Vaimuliku sisuga teoseid on ilmunud üldse 75 raamatut 4793 lk. Tallinnas on neist ilmunud 66 (4395 lk.), Tartus 6 (286 lk.) ja mujal 3 (112 lk.).

Ühistegevuse alalt on ilmunud 8 teost, kokku 204 lk., neist 6 teost 164 lk. Tallinnas, ülejäänud Tartus.

Karskusküsimusi käsitlevaid teoseid on ilmunud 11 (320 lk.), kõik Tartus.

Albumeid, nii kirjandus-, juubelialbumeid jne. on ilmunud 70, kokku 5318 lk., neist Tallinnas 38 (3428 lk.), Tartus 14 (818 lk.) ja ülejäänud mujal.

Kalendreid on ilmunud õige rohkesti, nimelt 147, kokku 14 282 lk. Tallinnas ilmus 95 kalendrit 10 160 lk., Tartus 21 — 232 lk. ja mujal 31 — 1890 lk.

Laulikuid on ilmunud 19, kokku 854 lk., neist Tallinnas 14 (590 lk.) ja Tartus 3 (152 lk.).

Kombejuhte ilmus 2, kokku 304 lk., neist 1 (240 lk.) Tartus, 1 Tallinnas.

Mitmesuguse sisuga teoseid: üleskutseid, kavu, teatevihikuid jne. on ilmunud 144, kokku 6178 lk., neist Tallinnas 96 (4522 lk.) ja Tartus 30 (1290 lk.).

Eestikeelseid ajakirju ja ajalehti ilmus Eestis läinud aastal 258, kokku 7335 numbrit. Tallinnas ilmus 154 ajalehte-ajakirja 3485 numbriga, Tartus 49, kokku 848 numbriga, mujal 55, kokku 3002 numbriga.

Muukeelseid raamatuid ilmus 1938. a. jooksul Eestis 256, kokku 18 595 lk. Tartus ilmus nendest 109 teost 8274 lk., Tallinnas 101 teost 7621 lk., Petseris 22 teost 1074 lk., Narvas 15 teost 1466 lk. ja üksikuid veel mujal.

Keelte suhtes on esikohal saksa keel 112 teosega (8447 lk.), järgneb vene keel 107 teosega (6188 lk.), siis inglise keel 33 teosega (2406 lk.), prantsuse keel 11 teosega (422 lk.) ja rootsi keel 17 teosega (772 lk.). Peale nende on veel ilmunud esperanto-, soome-, läti-, juudi- ja mustlaskeelseid raamatuid.

Muukeelseid ajakirju ja ajalehti on ilmunud 30, kokku 1169 numbrit; nendest Tallinnas 19 (769 numbriga), Tartus 3 (30 numbriga), Narvas ja Petseris à 2 ajakirja ja Haapsalus ja Valgas 1 ajakiri.

Keele poolest seisab siin esikohal vene keel, nimelt 12 perioodilist väljaannet, kuna saksakeelseid on 11. Peale selle ilmus veel rootsi- ja ingliskeelseid ajakirju.

Lehekülgede arvult osutuvad kõhukamateks ilukirjanduslikud teosed (romaanid), milledele järgnevad memuaarid. Põhikirjad ja kodukorrad on enamasti kuni 16-leheküljelised. Ka teaduslikud teosed on enamikus 10—16 lk., kuna suurem arv neist on äratrükid teaduslikkudest ajakirjadest ja koguteostest. Üks osa teaduslikke töid on aga 300—400 lk.

Domineerivaks formaadiks on 20×14, millele järgneb 23×16. Väiksemaks kaustaks aasta jooksul on 6×9, kuna kalendrite kaust enamikus on 10×7.

Väljaannete rohkus kuude viisi on üsna kõikuv. Jaanuaris on ilmunud 107 teost (6774 lk.) ja 2 uut perioodilist väljaannet, veebruaris 126 teost (9264 lk.) ja 6 uut perioodilist väljaannet, märtsis 118 teost (10 558 lk.) ja 2 uut perioodilist väljaannet, aprillis 130 teost (12 196 lk.) ja 4 uut perioodilist väljaannet, mais 98 teost (8744 lk.) ja 1 uus perioodiline väljaanne, juunis 129 teost (12 287 lk.), juulis 116 teost (9328 lk.) ja 1 uus perioodiline väljaanne, augustis 108 teost (10 176 lk.) ja 1 uus perioodiline väljaanne, septembris 148 teost (19 034 lk.) ja 1 uus perioodiline väljaanne, oktoobris 130 teost (14 163 lk.) ja 1 uus perioodiline väljaanne, novembris 172 teost (17 946 lk.) ja detsembris 303 teost (27 687 lk.) ja 1 uus perioodiline väljaanne.

Nagu näha, kuhjub trükitoodete, eriti just raamatute ilmumine detsembrisse, küllastades tugevasti ennejõulust turgu. Kõige vähem on ilmunud maikuus, kuna Võidupüha tõttu tõuseb trükitoodete arv jälle juunis. Kooliraamatute tõttu märkame trükitoodete tõusu ka septembris. Poolaastate viisi langeb trükitoodangu pearaskus aasta teisesse poolesse.

K. Kullango

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Viiest uuest näidendist.

- A. Antson: Kosjatalu. Külakomöödia 3 vaatuses. 107 lk.
J. Jaik: Önn huljub. Näidend 3 vaatuses. 87 lk.
A. Rahula: Noorus tuleb tallu. Näidend 5 pildis. 97 lk.
R. Raunik: Eeslid. Näidend 2 vaatuses, 3 pildis. 75 lk.
A. Valgma: Rahapada. Noorsoonäidend 2 vaatuses, 6 pildis.
44 lk.

Autorikaitse Ühingu kirjastus, Tallinn, 1939.

Kõiki viit vaatlusalust näidendit iseloomustab filmilik kergus ja mõnda isegi operetlikkus. Autorid ei ole ennast vaevanud tüsedama probleemistiku otsimise, uutesse ainevaldadesse tungimise ega sügavamate ideede rakendamisega. Ülesannet võetakse kergelt. Näidendi rist-

sõlmed ja intriigid tekitatakse mingisugusel konstruktiivsel teel, puhatakse seebimullina hästi suureks, mille ümber siis pannakse kõik keerlema. Keerlemisest sünnib põnevus, sest need seebimullina pingulolevad olukorrad on iga hetk lõhkemas, ei plahvata aga kunagi enne „õiget aega“. Või kui leitakse mingi tõsisem küsimus, siis sellesse ei süveneta ega arendata midagi lõplikult välja (maha arvatud A. Valgma „Rahapada“); kõik jäetakse kuidagi segaseks ja laialivalguvaks. Tegelikult eluga pole neil lavateostel sellepärast ka palju ühist, olgugi et olukordade kombinatsioonide püütakse asetada reaalsele pinnale.

Kui positiivsust kirjanduses tohib nimetada väärtuseks — ja seda praegusel ajal vist tehakse —, siis sellest küljest ei saa näidenditele palju ette heita. Ühegi tegevus ei jookse päriselt pessimismi ega tühjusse. Vabasurma, mõrvu, valerahategemist, isamaa äraandmist meie siit ei leia, elu näidatakse või õigemini tahetakse näidata tema pisut paremast küljest. Kõigi nende näidendite sündmustik hargneb maamiljööös (taluoõ, põlismets, ait, koobas) ja neli lavateost ei jäta kasutamata seda, mida on hakatud pidama ülitähtsaks saviks situatsioonide-ehituse loomisel — armastust. Nõnda on neil lavateostel mitmeid ühiseid omadusi.

Puhtlavalisi nõudeid suudab ehk kõige paremini rahuldada Aleksander Antsoni kolmevaatuseline külakomöödia „Kosjatalu“ oma pahupidi-pööratud olukordade ja sorava dialoogiga. Selle aineistik on võetud suurest metsatalust, mille omanikuks on noor, väga kena haritud preili Vivi. Temas on kapriise nõnda palju, et saadab kosilasedki tagasi. Tallu on tulnud „suvitama ja ülikoolitööst puhkama“ preili endine koolivend Kustus. Siin hakkab noormees neiu ümber vedama oma võrke. Aga ta on nupukas mees ja tahab hoolitseda ka talu eest. Kuna aeg on niisugune, et töötegijaid pole kuskilt saada, siis leiutab Kustus toreda nõksu. Ta paneb ajalehte kuulutuse, et suurele talule ja tema ilusale pärijannale on tarvis peremeest. Nüüd voorib tallu mitmesuguseid mehi. Tingimuseks on, et igaüks, kes tahab kandideerida peremehe kohale, peab enne mitu kuud talus palgata tööd tegema. Vahetatakse osad: taluomanikuna tutvustatakse teenija Kadrit, Vivist saab „teenijatüdruk“. Nagu tavaliselt, nii on siingi mehed vaid suure vara jahil — naiseks kõlbab niisugusel korral „kas või õlekubu“. Ainult üks tulnukaist on kummaline mees, ta ei ihka sel määral maist vara ja hakkab lähenema „teenijatüdrukule“, varsti taibates, kellega tal on tegemist. Vahepeal on juba üks hakkaja mees „perenaisest“ Kadriga kosjakaubad kindlaks teinud, kuid siis selgub tõeline olukord. Teadagi, mis nüüd tuleb: kärast, löömingust, nutust pole puudust. Sellesse virr-varri segab end ka kohalik ärimees Sumps — ainus selle näidendi selgejoonelisemalt piiritletud tüüp, kellel on suus ka oma sõnugi („minu mõte“, „täitsa klaar“ jne.). Sellegi tegelese sõnu ei kasuta üksnes tema, vaid ka Metschik räägib vahel täpselt samasuguseid lauseid: „See asi on täitsa klaar“ (lk. 79).

Kui Antsoni näidendis paiguti leidub vaimukusi, teravaid sähvatusi, huvitavat situatsioonikoomikat, siis Juhana Jaigi näidend „Õnn hulgub“ ilmutab veelgi rohkem „varrukastkukkumise“ tundemärke. Siin räägivad kõik tegelased ühesugust ilmetut juttu, ainult tohtrile kui haritud inimesele on leitud üks isikupärasem väljend: „Nju-nju“. See on kõik. Ainesse süvenemist ega mingit analüüsimist siin ei ole, kõik läheb kuidagi „ühte- ja teismoodi“ ja „see teebki selle asja tumedaks“. Tumedas olukorras seisabki selle lavatüki keerdsõlm, sest Vesilepa talu pärisperemehe surma järel peavad pops, sulane, karjapoiss ja rida teisi kaugemaid sugulasi end peremeheks. Üks käsutab üht, teine teist. Ja korraldatakse kiiresti armuasju. Kui aga viie päeva pärast avatakse testament — nii on kadunu soov —, siis selgub, et talu ja vara on pärandatud hoopis linnamehele. Nii mõnelgi tuleb „pühkida nüüd suu puhtaks“. Igatahes: elu ja tegevust see tükk laval võimaldab, tekitab ehk natuke

ka naeru; üle selle ei tohi siit nõuda. Nagu Antsonil, nii pole ka Jaigi näidendis märkimisväärset ideed ega selle arengut.

Ideelistest küljest pakub aga juba huvi kolmas, Arvi Rahula lavatükk „N o o r u s t u l e b t a l l u“ (alapealkiri „Värav on avatud“). Vana merekaru Laiamere Laas meelitab Metsatalu perepoega Madist merele, kes ka nõustub minema, ehkki naabertalu peretütar Maret, kellega poisil on südamisedemid, teda ei taha lubada. Plaani lööb aga õigel ajal segi vanaperemees Mart Männik, kes poisi hiljem paneb hoopis põllutöökooli. Vahepeal kõnelevad naabrid omavahel juba pulmadest. Kuid Madis ei lase end juhtida, ta on oma asjaga kaugele ette jõudnud, nii et kui koolist koju saabub, on ta juba linnapreiliga kihlatud. Kodus asub ta palavikuliselt vana talu uuendama — rajab sigala ehituse, uudis-maa-harimise jne. Naise toob ta esiteks suvitajana majja, sest karta on, et vanamees „seesugust hilpharakat“ oma talus ei kannata. Saladused on aga selleks, et ilmsiks tulla, ja nii tuleb Madisegi saladus avalikuks. Näiid tuleb Madisel koos naiseaga talust lahkuda. Linnas aga hakkab ta naine üleaisa lööma, Madis tuleb uuesti koju tagasi, tehakse abielulahutus ning varsti võib Madis Maretit sülelde sosistada: „Minu elav kari-kakar on minu ja Metsatalu õnne tulevane pant.“

Selle näidendi tüübistik on eelmiste omast mõnevõrra kindlakäelisemalt kujundatud, Mart ja Laas on juba üsna elulised kujud. Olukordi puudutatakse aga siiski riivamisi, pealiskaudselt, „hingepõhja“ ei vaadata ühelegi, niisamuti kui ei suudeta tuua esile tegelaste kannatusi ega rõõme rohkemal määral kui vaid murdosadena. Aga oma moraali ta õpetab: „loll, kes linnast naise võtab...“. Aine ja käsitluslaadi tõttu on see lavateos kolme senivaadeldud näidendi hulgast reaalsele elule kõige lähemal.

Realistlikust elumiljööst sootuks kaugele metsaromantikasse on oma tegelased asetanud R. R a u n i k näidendis „E e s l i d“. Siin väärrib esijoonest märkimist dekoratiivne külg (lagendik okstest omniga põlises laanes, tuli maas, metsavahi taluõu). Näidend algab liürilis-romantilise pildiga mustajuukselisest võluvast tüdrukust, kes metsa all „tantsib tule juures, kleiti üle põlvede hoides, mingit oma improviseeritud tantsu, ümisesed saateks“. Sellele armastusväärsele tüdrukule laulab emalt metsast salakütt Laos armastuslaulu. Jääb mulje, et siin peaksid autorile olema avatud eeldused kunstipärase lavatüki loomiseks, ning usud, et ta neid ongi kasutanud; osutas ju tema ülemullu ilmunud, rannikurahva elu-olu kujutav lavateos „Tuled karidel“ autori head inimesetundmist, teravat tähelepanuvõimet ja tõsidust. Aga vale! Kui edasi jõudmisest juttu olla saab, siis ainult selles osas, mis käib lavalise külje kohta, — kirjanduslikult on aga tehtud vähikäiku. Tundub, et aine pole olnud autorile omane, sellesse on haaratud tahtlikult, mille tulemuseks on nüüd rohkesti kunstlikku. Kunstlikult pole tekitatud mitte üksnes selle teose lüürism ja metsade poeesia, vaid ka mitmesugused igapäevasemad elusündmused.

Metsatööline-kraavikaevaja Karu, suur mehemürakas, ei taha metsas karu kombel elada, ta toob sinna söögikeetjaks nägusa tööllistüdruku. Varsti tõusevad mehes imelikud ihad, ta haarab tüdruku käte vahele, et tirida teda omni. Appi tuleb siin tüdrukule salakütt Laos, tulistades püssiga räbalaks Karu mütsi. Tüdruk pääseb põgenema. Tal on tutvus noorte metsaasjanduse praktikantidega ja ta läheb nende juurde elama. Tüdruk meeldib poistele. Siiagi tuleb Karu tüdrukule järele ja tal õnnestuks teda süles metsa viia, kui mitte õigel hetkel pärale ei jõuaks metsavahieit, kes jällegi annab Karule püssist tuld. Sündmuskohale jõuab ka Laos. Muidugi laseb ka see Karule ühe soolalaengu tagumikku. Nii saab tüdruk vabaks — Laosele, kes viib ta ära.

Üht peab kogu pettumuse juures ometi tunnistama: R a u n i k ul on silma tegelaste iseloomustamiseks.

A. Valgma „Rahapada“ erineb eelmistest mitte sellepärast, et see on noorsoonäidend, vaid eeskätt just oma kindlajoonelisema kompositsiooni, paiguti hästi läbimõeldud ülesehituse, kriminaalse ainekogu ning noorte vahvust esiletõstva ideestikuga. Need ja teised (keskpärane stiil, kujutamisoskus) on omadused, mis sellele vähenõudlikule, kuid seda meelepärasemale näidendile võimaldavad teatavat liginemist ka kirjanduslikust vaatenurgast.

Henn, Väino ja Mikk, noored terased poisid, on moodustanud kolmikliidu, milles on kord kui sõjaväes. Hennul on õde Virve — kuid kes siis tüdruku-sirtsu kampa võtab. Poisid on tähele pannud, et lähedal asetsevasse pansioni on elama asunud kaks kahtlast linnameest, kes esinevad vanavarakorjajatena. Kui linnamehed on vana üksiku metsataadi Kirmsi Tooma hütis, piilub Henn aknaaugust sisse ning näeb, kuidas silmapilgul, mil Toomas vanu rahvalaule veeretab, üks meestest kobab voodi alt ja seinakapi juures. Hiljem selgub, et Toomalt on varastatud salakaart, mis juhatab tema kullapaja juurde. Ta palub poisse — ise ta on juba vilets — varandus päästa. Ajal, kui linnamehed pansionis veidi eemal viibivad oma korterist, tahavad poisid akna kaudu salaja ära tuua Kirmsi Tooma salaplaani. Ettevõtte aga nurjub ja palju ei puudu, siis saaksid poisid linnameestelt kuuli keresse. Järgmisel päeval tahavad poisid küll õigeaegselt jõuda Urgastu koopasse, kuhu Tooma kõnelust mööda kuld on maetud, ent vargad jõuavad neist ette. Parajasti, kui vargad sõrivad pajas kulda, tormavad poisid neile äkki paukrevolvritega kallale, jäävad aga võitluses varastele alla. Päästeingliks saab Virve.

Et poisid ja tüdrukud mõnikord sooritavad kangelaslikke tegusid, selles ei kahtle vist keegi. Kuid et sellised poisid tulirelvadega varustatud varastele kallale tungivad, on juba raskem uskuda. Tundub, et selle stseeni puhul on tegemist üldisest võrdlemisi kindlast raamist väljalangemisega, olgugi et selle tõttu lavaliselt on saavutatud tugevam efekt.

Lõpuks paar sõna näidendite keelelise külje kohta. Siin on mitmes kohas valesti kokkukirjutatud sõnu, nagu „kätevahele“ (pro „käte vahele“), „jumalagajättes“ (pro „jumalaga jättes“) jne. Keelevead on nähtavasti „sisse parandatud“ kirjastuse korrektori poolt, sest ühesuguseid vigu leidub mitme eri autori töös („Õnn hulgub“, „Eeslid“).

Hugo Viires.

Aleksander Antson: **Sina ei pea mitte himustama ...**
Romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1938. 457 lk. Hind 4 kr. 25 s.

Antson alahindab lugejaskonda, pakkudes rohkest tarvitusest kuldunud mõtteid veel kulunumas sõnastuses. Antsoni „stiil“ pole muud kui käibelt kõrvaldatud klišeede rida: „pantri nõtkus“ (lk. 132), „hing oli pingul nagu vibu“ (lk. 158), „õhetas nagu moon“ (lk. 172), „nagu miilav tuli tuha all“ (lk. 176), naine surus end mehe vastu „nagu usaldav laps ema lähedusesse“ (lk. 212); naise süda on Antsonil „väike“ (lk. 135, 184 ja mujal), kased on „valgetivelised“ (lk. 123), noor keha on „kuum“ (lk. 324 ja mujal); mullast rääkides ütleb ta „emake“ muld (lk. 104, 184), ta meestegelaste tähelepanu köidavad „hõõguvad rinnakuhilad“ (lk. 142) ja „kumerate rindade kuumav lopsakus“ (lk. 309); kui tantsust juttu on, siis ütleb ta: „väsimatud noored keerutasid raugematu hoogsusega“ (lk. 101). Kirevust toovad sellesse stiili mõningad ikka jälle korduvad võõrsõnad: mateeria (lk. 183), alar-meeritud (lk. 183), rivaal (lk. 184, 273 ja mujal), aroom (lk. 226), fa-taalne (lk. 97), resignatsioon (lk. 151), letargia (lk. 181); autori eelis-tatumaks võõrsõnaks on seekord resolootne (lk. 69, 146, 322, 341, 359, 384, 397, 445 ja mujal) — kord öeldakse koguni „resolootne nagu terasest“ (lk. 14).

Antsoni „stiil“ on äärmiselt väsitav; niisama väsitav on see viis, kuidas ta sündmustiku aluseks olevat mõtet kerib ja kerib, ilma et ta kaugemale saaks. Idee, mida Antson püüab „valgustada“, pole tänapäeva-inimesele mingiks uudiseks; selle võiks kokku võtta lühikesesse lausesse: „Patt on iga abielu, milles inimesed teineteisega ei sobi“ (lk. 261). Kõik, mis Antson pikkades arutlustes ise ütleb abielu „ahelate“ või abielu „vangla“ kohta, ja kõik, mis selle kohta ütleb või mõtleb romaani peategelane Aarne, — see kõik on ammu saanud iseenesestmõistetavaks tõeks, mis kedagi ei eruta. Kogu ideoloogia, mille selgitamise kallal Antson sõnaderoikusse uppudes vaeva näeb, on ammugi tegelikku ellu rakendatud, — igatahes kaugelt „resoluutsemalt“, kui seda tehakse Antsoni romaanis, kus tegevus koosneb pikast paigaltammumisest. Mis juhtub, see juhtub kuidagi kogemata. „Alati aktiivne, ikka hoogsalt ründamisvalmis“ (lk. 61) on peategelane vaid autori arvates; tõeliselt pole Aarne mingi tegudeinimene. Lõpplahendustki ei too Aarne ise, vaid ootamatu juhuse.

„Sina ei pea mitte himustama...“ on neljasaja-leheküljeline kannatuseproov; tülpimuseni ootab lugeja, et ometi kord midagi tehtaks, et ometi kord keegi asjaosalistest muutuks tõesti „aktiivseks“ ja küsimuse nii või teisiti otsustaks. Viimasel viiekümnel leheküljel otsustab Aarne, Hilja, Peetri ja Tiiu saatuse väljastpoolt tulnud jõud, ajalooline sündmus, nn. Saaremaa mäss. Need leheküljed on romaanis kõige hoogsamad; kahju siiski, et nelja ebahuvitava jututegelase tühiste eluküsimuste otsustamiseks asjasse kistakse sündmused, mis oleksid väärinud hoopis teissugust käsitlust.

Kulunud võrdlused, ideoloogiline lahtistest udest sissemurdmine, luitunud tõdede korrutamine, igav sündmustik ja väheütlevad kujud, — selline oleks kokkuvõtlik otsus Antsoni uue romaani kohta. Kõige meeldejäävamad on „mässu“ kirjeldavad leheküljed raamatu lõpus ja saunastseen lk. 69—83; kahjuks takistab Antsoni õnnestunumategi lehekülgedele nautimist autori kalduvus labasusse ja maotusesse, näiteks sauna võrdlemine liturgia ning sakramendiga (lk. 82). Antsoni naljad on enamasti jämedad (lk. 395), tema „isiklik“ stiil maitsetu („Hõisati, keerutati, nagu oleks leegid hüpelnud pükstes“, lk. 190), tema targutused odavad ja ilmetud: „Kuid iga küla on nagu veski, mis armastab vähe-magi tuule korral jahvatada kuulujuttude teri. Paljude inimeste olulisemaks kireks on toita oma uudishimu kuuldustest teiste üle ja jahvatada neid siis mitmevõrdse ilustamise ja liialdamisega edasi“ (lk. 52—53). Kunstitoode Antsoni romaan ei ole; paremal juhul võiks seda nimetada ajaviiterraamatuks vähenõudlikule lugejale.

Ei saa siiski salata, et „Sina ei pea mitte himustama...“ mõnel määral ületab 1937. aastal ilmunud „Kirge“; igatahes pole see nii suurte pretensioonidega kui „Kirg“.

M. Sillaots.

E d. V i r z a : Taevaredel. Aasta vanas Sengale talus. Poem. Läti keelest M. Pukits. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1938. 272 lk. Hind 3 kr. 50 s.

See on võib-olla kõige omapärasem raamat, mis kunagi läti keeles ilmunud. Ükski läti kirjanikest pole vaadanud elu nii, nagu näeb seda Ed. Virza.

„Taevaredeli“ luulekunst on tihedalt seotud läti rahvuskultuuri tähtsaima ülesandega, mida, tõsi küll, on eriti rõhutatud viimaseil murrangu-aastail, kuid mis hõlmab iga rahvuskultuuri viimast ning kõrgeimat õigus-tust: otsida ning leida oma s m a a s neid jõu- ja eluallikaid, millest ammutades rahvas kasvab suureks ja muutub tugevaks.

„Taevaredel“ („Straumēni“) ilmus läti keeles 1933. a. ja sai Kultuur-fondi auhinna osaliseks. Siin kujutatud „Straumeni“ on Sengale bajari-talu Lielupe jõe kaldal. Ka Virza ise on võrsunud Sengalest. Ta on sün-

dinud 1883. a. Emburgi „Raceni“ talus. Seda talu olevat vanal ajal kut-
sutudki „Straumeniks“. Nii näib Virza oma kujutuse aluseks olevat võt-
nud oma sinnikoha. Ta kujutab „Taevaredelis“ Semgale maaelu reaalseis-
tingimusi. Virza tunneb hästi selle Läti viljarikkaima maakonna, J u m a -
l a m a a (nagu seda nimetatakse juba läti rahvalauludes) elu, milline see
olnud möödunud sajandi lõpul ja käesoleva sajandi algul, mil seda eluidüllil
hakkasid lammutama juba masinad ja linnast maale ulatuv „irdumisvaim“.
Tihedad seosed köidavad Virzat selle maakoha külge, kuna ta on veetnud
kogu oma lapsepõlve, kooli- ja noorusaastad isatalus. Virza ise on end
kunagi järgmiselt iseloomustanud: „Olen maainimene, mulle kuulub osa
isaisadelt päritud lätlaste maast.“

„Taevaredeli“ teemastik pole uudne. Juba H e s i o d e s (umb. VIII
saj. e. Kr.) ülistab põllutööd kui õnnistuse ning õnne allikat. Ka Hesiodes
viib need tööd seosesse aastaaegadega. Uuemast ajast võiks mainida
muuseas leedu kirjanikku D o n e l a i t i s t, kes saavutas kuulsuse oma
maaelu kirjeldavate pikemate luuleteostega. Sama primitiivse ürgjõu,
maaelu õnne ja loova töö ülistust leiame Reymont'i „Talupoegades“. Ent
tõuke „Taevaredeli“ loomiseks on andnud Virzale vist küll läti saksa
literaat O. G r o s s b e r g, kelle sulest ilmus 1926. a. teos „Meschwalden.
Ein atlivländischer Gutshof im Kreislaufe des Jahres“.

Virza tõstab „Taevaredelis“ ausse muinas-läti voorusi. Muinasajast
rääkides hülgab ta nutulaulu raskest orjapõlvest ja läti rahvast kui orvu-
kesest. Ta püüab näidata, et lätlastel on olnud oma range elutahe, oma
uhkus, oma põlduriaristokraatia, kui seda nii võiks nimetada. Ta näitab
kõike seda, mis lätlaste elus on väärtuslik. Seepärast ei kujuta ta askeet-
likku kahvatust ja jõuetust, küll aga maa sigivat küllust ja elujõust tul-
vavat vägevust ning uljust.

Virza luule põhineb teadlikul rahvuslikul kultuurpoliitikal. See poliitika
juurdub muistse põlduri optimistlikus elukäsituses ja töötarkuses.
Virza näitab meile „Taevaredeli“ nelja aastaaja aspektis toda läti vaimu,
mis tõstab ja kannab elu. Ta tahab lugejas seda vaimu taas elustada.
Virza kunstiline kavatsus on teha lugejale oma rahva maa armsaks. Sageli
pole rahval silmi oma maa kauniduste nägemiseks. Virza tahab anda
rahvale silmi, et see võiks austada ning armastada oma maad.

„Taevaredelis“ ei peegeldu läti rahva elu tõelisus. Reaalset elutõde
leiame siit vähe, küll aga teist, elust üle ulatuvat, irreaalset, igavest tõde.
Juba oma alapealkirjas viitab autor sellele, et ta kujutab v a n a S e m g a l e
talud. Kuid selge on, et „Taevaredelis“ ei tule otsida ka m u i s t s e S e m g a l e
talud reaalselt kujutust. Selles poemis ei peegeldu ei praeguse ega
muistse aja tõeline elu, vaid küll muistne S e m g a l e v a i m, nagu see puhtal
kujul kristallunud luuletaja mälus. Üks selle vaimu omadusi, nagu juba
eelpool tähendasin, on o p t i m i s m, mis aitas kanda kõiki eluraskusi. Kui
sellise optimismi seisukohast vaadatuna elus esinebki raskusi ja muresid,
siis ainult kui elurõõmule ja elujõule subordineeritud moment. Sellest
seisukohast tuleb vaadata „Straumeni“ elanikegi elu, kelle reaalse argi-
päeva raskusi Virza ei lase meil tunda.

„Taevaredeli“ taideline saavutus seisneb üksikuis looduse- ja inim-
elu-kujutis. Inimelu ja looduse sündmused esinevad „Taevaredelis“
kõrvuti ning võrdväärsena. Virza kujutab oma kangelase — „Strau-
meni“ talu elu, nagu see väljendub S e m g a l e inimestes ja sulab ühte loo-
duse ning kosmose eluga. Autor pole seadnud endale eesmärgiks kujuta
tada ning iseloomustada üksikuid indiviide või inimtüüpe. Ta kujutab
S e m g a l e talu v a i m u, nagu see avaldub küll üksikisikuis (peremees, pere-
naine, teenijad), küll inimrühmades (talgul, laadal, kõrtsis, kirikus,
pühadel).

Kõiki „Straumeni“ talu inimesi iseloomustab suur südamlilik lihtsus,
mis sunnib suhtuma aukartusega kõigisse, kellega nad kokku puutuvad.
Loov maavaim on surunud neile loomulikkuse pitseri. See sunnib
neid rakenduma alandlikult tõhe, küürutama selga ning kummardama

pead, et lugeda seda lõpmatut tööraamatut, mille lehekülgi pöörab ader. See loominguvaim sunnib inimesi muutuma töösangareiks. Ent teisest küljest muudab neid sama vaim tõelisiks pühadesangareiks. See rõõm ja uljus, mis saadab neid inimesi pühadel ja joomapidudel, on loova, sigiva maa rõõm.

Selline töösangarlikkus ja rõõmuljus on omane tervele ning naiivsele, loova jõu juhitud maaelule.

Loodusekujutustest peab ütlema, et need on paiguti veel haaravamad kui inimkujutused. Virza oskab kujutada mitte ainult elavaid inimesi, vaid ka elavaid puid ja loomi. Paari iseloomustava lausega toob ta kuuldavale puude kohina elavaid hääli, milles väljendub iga puuliigi hing (lk. 15), laseb meil näha elavaid tallekesi, kes esmakordselt vihmast üllatunud, suures hämmastuses „sirutasid oma pehme nukikese vihmale vastu, nagu otsides nisa, kust need soojad piisad tulevad“ (lk. 86).

Poemi keel on piibellikult pateetiline, elav ning pühalik, ent ometi küllastatud lüürikast. Ses suhtes erineb see klassiliste poemide vaiksest monumentaalstiilist.

Lugenud läbi selle raamatu, mõistame meiegi sügavamalt ja kaunimalt maaelu ning süveneb sümpaatia maa vastu, mis on eriti tähtis praegusel urbaniseerimisest ohustatud ajajärgul. Igale väärtusliku kirjanduse harrastajale võib soovitada seda siirast, suure südamesoojuse ja armastuse, ühtlasi peene taidelise vaistuga kirjutatud raamatut.

Mis puutub tõlkesse, siis on see tehtud hoolikalt ja suure kunstilise süvenemisega. Virza on stiilimeister, ja selline autor asetab tõlkijalegi suuri nõudeid. M. Pukitsa tõlge on laitmatu ja me võime eestigi keeles otse nautida selle läti stiilimeistri sõnaoskust.

Karl Aben.

Marta Sillaots: **Matkamehed.** Kaas ja siseillustratsioonid ning initiaalid E. Järvelt. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv, Tartu, 1938. 96 lk. Hind 1 kr. 85 s.

Marta Sillaots armastab oma lasteraamatuis rakendada peategelasi huvitavate kolmikutena. Nõnda figureerib „Matkameestes“ Trips-Traps-Trulli eeskujul matkajate linnalaste kolmik: Mikk, Maie ja viimase vend Peet. Kuulnud Maie ja Peedi tädi ja tädimehe veskipidamisest maal, ei läbe kärsik ning kiiresti tegudele kippuv Mikk enam oodata, vaid ahvatleb oma mängukaaslased otsekohe jalamatkale — maale nende tädi poole. Teekond on pikk ning väsitav linnalastele, kes pole harjunud pikka maad kõndima. Jalaväsimus, nalg, janu ning muud takistused pärsivad kõnnihoo ja tekitavad nukrust ning nuttu, kuni õnnelik juhus — arsti auto näol — viib unised ja haiglased lapsed tädi veskitallu.

See hoogne ning dünaamiline sündmustik on autorile väga põnevaks lastepäraseks faabulaaineks. Huvitavad on üksikud etapid „matkameeste“ teekonnal, kaunid vahepildid esinevad jutustuse kõrvaltegelastega ja teel ning tee ääres leiduvate loomadega. Huvitavaimad on noored 5—6-aastased rännusangarid muidugi ise — oma kohtlase elu- ning ruumikäsitusega. See — juba eespool nimetatud — vähemõtlev ning kiiresti otsustav „kange siidamega ninamees“ Mikk, see lobisemist ning laulu armastav „väsimatu“ Maie, see pisut tõsisemas olekusse kalduv Maie vanem vend Peet — eks moodusta nad huvitava matkaseltskonna, kes võiks palju saavutada, kui ainult kannaksid jalad ega raueks tarm.

Kõnesolev raamat on eelkoolilastele lastele üsna huvitavaks jutulooks, mil on kogemusest ammutatud kasvatav juhtmõte: enne mõtle, kui teed midagi (kui ei taha, et tegu viltu kipuks). Pisut häiriv on poiste omavaheline näaklev toon ning riiustiil, mille leevendamiseks väike Maie peab lausuma lepitus- ning rahustussõnu.

Mis puutub teose sõnastusse üldiselt, siis peab märkima, et M. Sillaotsa stiil selles teoses on kuivavõitu ja pingutatult lastepärane.

Näiteks kordub väljend (tõsi küll, laste- ja noorsookeeles esinev) „vahva“ armastatud epiteedina: vahva mõte, vahvad sarved, vahva söömine jne. Samuti on lastestiili ilmset taotlust märgata väljendustes: kole hea, hiigla tore [raamatu kirjaviisi], laseme jalga jne. On vägagi küsitav, kas lasteraamatus peab just laste väljendusstiili igal sammul kramplikult taotlema. Kuidas on siis lugu loova, teednäitava toime nõuetega lastekirjanduses? Kas ei peaks siingi ilu ees sammuma ja — noor lugeja järel?

Heal paberil pole tekstile keelatud avarust ja ruumi. E. Järve siseillustratsioonid ning idee- ja meeleolupildikestega initialsaavid on suurepäraseks täienduseks raamatu teemakujutamisele ning välimuse kaunistamisele.

A. Vaigla.

Rasmus Kangro-Pool: Eduard Viiralt. Kirjastus O/Ü „Kultuurkoondis“, Tallinn, 1938. 63 lk., hind?

Käesoleva raamatu ülapealkirjaks on: „Kunstiraamatute seeria I — Nr. 2“. Tõepoolest, selle seeria raamatuid ei tule õieti nimetada monograafiaiks, sest nende piiratud ulatusnorm, milles tekstile jääb ruumi kõigest paarikümne täislehekülje võrra, ei võimalda eriti mitte Viiraltitaolise kunstniku toodangu ning arengu analüüsimist säärasel määral, nagu seda oleme harjunud nägema teadusliku väärtusega monograafiais. Siiski ei tohi me oma oludes alahinnata selliste monograafiliste kunstiraamatute tähtsust ja vajalikkust. Igal maal, eriti aga meil, on nüüdisajal tunda tarvet just niisuguste kättesaadavamate, ent soliidset illustreeritud väljaannete järele, mis suudaksid kaasaegset kunsti laiemalegi publikule lähemale tuua ja äratada temas kunstivajadust, hoidudes võhikut peletamast erialaliste süvenemistega.

Ilmne propageeriv hoiak iseloomustabki Rasmus Kangro-Pooli käesolevat tutvustusteost. Alfred Vaga kirjutatud esimeses „kunstiraamatus“ polnud seda tooni palju kuulda — on ju ka Aleksander Uuritsa loomingu aktuaalsus võrdlematult väiksem Viiralti praegusest tähtsusest. Ent Viiralti tutvustamisel on Kangro-Pooli inspireerinud publikule teatava sõjakusega peale tungima muu kõrval nimelt see arusaamatuse kuristik, mis praegugi veel lahutab meie kodanlike ringkondade arusaamisi Viiralti kunsti vaimust, kuigi need ringkonnad välismailt siia tunginud hinnangute survel Viiralti töid juba ostavad. Kardetakse Viiralti „pahelisust“ või koguni „nilbust“ — nagu võiks ironiliselt moraliseerijal või ahastajal üldse olla kokkupuuteid nilbusega! Isiklikult mäletan Viiralti näituse ajalt, et vähimalt Tartus leidsid arvukamalt ostjaid aina süütud-lüürilised asjad, nagu etsing „Maaliija“ ja vernis mou „Maastik naisfiguuridega“, mis kumbki ei kuulu ei isikupäraseimate ega kunstikõrgeimate saavutuste hulka selle kunstniku toodangus. Muide, väga õieti juhib Kangro-Pool tähelepanu asjaolule, et „Maaliija“ vaevalt ongi nii „süütu“, nagu see oma stilisatsiooni tõttu näib pealiskaudsel vaatlusel: pühapildi maaliija on siin oma silmad ära pööranud ingleilt, kelle võlud ja ilmed on vägagi maised, kui mitte öelda rohkem.

Autori tahe veenda lugejat võimalikult kiiresti Viiralti suurusel on toonud raamatu algusse ka mõnesugust ebaühtlust ja rahunust. Asjalikkude eluloo-andmete ja kujutuste vahele on paisatud ülistavaid ning peaaegu hüüatavaid löikeid, mis igakord pole halvad, ent mõnikord sobivad halvasti oma ümbrusega. Nii mõjub 7. leheküljel lõige, mis deklameerib: „Ta oli kui kübe, jäetud kõlkuma keset mühisevat inimmerd, mille lained matavad tuhanded üksikud“ jne. Tahaks arvata, et populaarset veenvust ja soojust saab kätte ka vähem „äkilise“ lüürismiga eluloo-jutustuses. Seevastu peab aga vägagi tunnustama kohta, kus autor teeb kaugeleulatavaid järeldusi Viiralti vaikumiskombest ja suurest keelteoskusest ning lugemisinnust.

Üldiselt on käesolevas raamatus materjal ja selle vaatlus jaotatud selgemini ning paremini kui A. Uuritsat tutvustavas esimeses selle seeria raamatus, kus „elu ja looming“ valguvad liigagi ühte. Eluloolisele alguspeatükile järgneb kunstniku tehnilise virtuooslikkuse üldisloomustus, mis oma lühiduse tõttu kahjuks pole mõeldudki lugeja asjatundmise süvendamiseks. Kolmas ning pikim peatükk on pühendatud Viiralti kunsti isikupära ning vaimse sisundi selgitamisele. Selleks kasutatakse ka andmeid Viiralti elukäigust ning tegeliku ellu suhtumisest, kuid valdavas enamikus sünnib selgitus välismaiste kunstiarvustajate ja -kirjanike tsiteerimise kaudu. Muidugi ei ole säärane meetod tingitud just autori soovist hõlbustada enesele analüüsitööd. Osalt on nähtavasti arvestatud publiku respekti välismaiste autoriteetide vastu (kuigi iga tsiteeritud nime autoriteetsusest meie publik vaevalt midagi teab). Teiselt poolt aga peab tunnustama, et enamik tsiteeritud autoreist — nagu Nesto Jacometti, inglane Burdett, soomlane A. Re, Mornand — tõepoolest on suutnud sügavalt valgustada meie suurima kunstniku loomingut, mille näilikus „džungellikuses“ avastub haruldaselt teadlik, tundlik ja filosoofiliselt piiramatu vaimsus. Peatüki alguses on autor ka omalt poolt andnud õige tiheda ning paljuütleva „definiitsiooni“ Viiralti kunstist peaaegu kogu selle ulatuses. Isenesest pole aga paha isegi rahvusvaheliste arvamuste suur ülekaal ses raamatus — on ju Viiralt tõusnud rahvusvaheliseks kunstnikuks selle sõna heas ja mitmekesisis mõttes.

Ent seegi süvendatud, oma aine tõttu koguni filosoofilise kallakuga peatükk näitab mõnest küljest teatava propagandalikkuse tundemärke. Nimelt langeb siin rõhk Viiralti kunsti „boheemliku“ külje seletamisele ja selle kaudu õigustamisele vähiklikuma lugeja ees. Võib öelda, et tsitaatide ja omapoolsete kokkuvõtete varal ongi suudetud hästi avastada nende suurlinlike ja fantastiliste „koleduste“ pinevat sisu, mis Viiralti toodangus prevaleerivad kuni 1933. aastani. Selle kunsti näilikut pahelisusest šokeerujaile öeldakse: „Seepärast ärge seadkem oma lühinägelisust mõõdupuuks suurtele nähtustele.“

Säärase olemisega loova vaimu põlemisele ja isiku enesepõletamiselegi on kõik korras, samuti kui autori etteheidetega kodumaale seepärast, et siin pole osatud oma suurimat kunstnikku ta väärtuse järgi hinnata ega kohelda. Mõistame ka autori ühinemist Mornand'i sooviga, et Viiralt mitte täiesti ei pöörduks ära oma jõulisest irooniast ja süngusest sellesse „taevasina“-sfääri, mida nähakse ta viimaseaegses toodangus suuresti prevaleerivat, ent millesse ta aeg-ajalt sukeldus ka varem. Kahjuks aga on väga vähe püütud iseloomustada just seda „tervet“ ja klassilist poolt Viiralti toodangus. Suurelt osalt selle tõttu jääb Viiralti kogu arengukäigu kirjelduski ebatäielikuks. Öieti ei ole siin küsimus mitte romantilisest „taevasinast“, vaid meil on tegu mingi sünteetilise, tervikliku kunstiga vastandina Viiralti omaaegsele analüütilisele „moraliseerimisele“. Seoses sellega oleks pidanud ka selgitama, et ei pea paika mõne arvustaja väljendus, nagu poleks Viiralt Pariisi kunstile „midagi võlgu“. Kui oleks reproduktsoonina ära toodud näiteks vernis mou „Lamavad naised“ 1934. aastast ja seda teost tekstis veidi käsitletud, siis oleks lugejale avanenud üks rikkaimaid sektoreid Viiralti loomingus. Arvan, et nimelt ses teoses on hiiglaenergiaga koondunud Viiralti viimaseaegne püüd tasakaalulisele vormikusele ja ühtlasi ta endiste rahutute otsingute pingele. Tulemuseks on klassilis-konstruktiiivne, peaaegu täiuslik kompositsioon ja sügav meeleline rahu, mida võib nimetada ka „realistlikuks“. Sellega seoses oleks võinud tähelepanu juhtida asjaolule, et Viiralti viimaseaegne kargus pole sugugi „taevasiniliselt süütu“. Isegi ta lapsepeade-joonistuste juures on sageli põhjust meenutada Mornand'i lauset: „Kas ta tahab või mitte, grimasskujud eksivad alati tema taevasinasse, nii puhas kui see ei oleks.“ Siin ei ole küll tegu öieti mitte „grimasskujudega“, vaid sügava realistliku huviga ka ebailusa vastu.

Üldse peaks sääraseis lühimonograafiaiski piüdma kunstniku ole-
must valgustada ta üksikute iseloomulikemate teoste analüüsisga ta eri
arenguperioodidelt. Samuti peaks reproduktsioonide valikule panema
veelgi suuremat rõhku, kui see on sünninud käesoleval juhul. Viiralti
uusim looming on illustreeritud üsna tihedasti, kuid varasemast toodan-
gust on esitamata jäänud mitmed „sõlmpunktid“ ja tähistead. Samuti
puuduvad täielikult monotüüpiad, kuigi esimene selle seeria raamat võis
enesele värvitrukki lubada. Võib isegi näida, nagu oleks käesoleval
korral peamiselt tuginetud juba olemasolevale klišeedevarule.

Tekstilistest konarustest võiks märkida, et küllap tõlkes Jan Engel-
manilt oleks pidanud adjektiivivi „paganlik“ asemel seisima midagi muud
— „kuratliku“ -sarnast. Autori omapoolne stiil kipub üle koormuma
mõnes kohas, kus tundeküllus põrkab kokku mõttelise tuumakuse tar-
bega. Ei ole just hea lugeda lauset, nagu: „... ja arenes aastate kestel
sügavaimaks inimkirgede tumedate tagamaade tunnetusliku elutarkuse
suursümfooniaks ta kujutavas loomingus“.

Käesolevat raamatut tuleb tervitada kui esimest teost meie — tun-
nistagem seda! — suurima kujutava kunstniku üle. Oma piiratud ulatuse
tõttu ei saa see täita põhjalikumaid ülesandeid ja selle koostuses ilmneb
koguni mõningaid puudusi, mis oleksid olnud välditavad pikemaajalise
läbitõutuse korral. Kuid neid puudusi teeb suurelt osalt heaks autori
südamlik kiindumus sellesse kunsti, mida ta lugejale tutvustab.

H. Paukson.

Agenda Parva Brunbergae M. DC. XXII. Eestikeelseid tekste
vastureformatsiooniaegsest katoliku preestrite käsiraamatust. J. G. Krü-
ger, Tartu, MCMXXXVIII. 102 lk.

Õpetatud Eesti Seltsi juubeli järelkajana ilmus m. a. hilissügisel
ÕES-ile pühendatuna, Krügeri rmtkpl. juhataja W. T r e u m a n n i hoo-
litsusel ja O t t o F r e y m u t h'i toimetusel kõnealune eesti kirjakeele
ja trükisõna ajaloo seisukohalt väga tõsist tähelepanu vääriv väljaanne.
Nii selle teose avastajale ja hoolikale väljaandjale O. Freymuthile kui
ka väljaandmis-kulusid mitte kartnud kirjastajale on igal eesti kultuuri-
loolisest uurimistööst huvitatul põhjust olla tänulik. Töö on ilmunud 650
nummerdatud eksemplaril, paberil ja trükipildiga, mis peaksid nõudlikku
raamatusõpra kõigiti rahuldama ja bibliofiiligi rõõmustama. Teose välise
külje tõstmiseks on hea eduga kasutatud vaselõikeid vanast Braunsber-
gist, agenda ilmuniskohast, ning agenda originaalköite ülesvõtet.

Käesolevas väljaandes üldsusele tutvustatav eestikeelset teksti sisal-
dav agenda on trükitud a. 1622 Braunsbergis G. Schönfels'i trükikojas
viiekeelse (ladina, eesti, läti, poola, saksa) 96-leheküljelise käsiraama-
tuna Poola valitsuse aluse Liivimaa preestritele. Kui tseremoniaagenda
ta sisaldab riitusi ja palveid ristimise ning laulatamise jms. kohta, haige-
pihi, viimse salvimise, rea benediktsioone jm. kasuaalpalveid. Teksti
üldosa on ladinakeelne, mis mainitud keelis on ainult need vaimulike
talituste kohad, milledest talitusosalised vähikud aktiivsemalt osa võta-
vad. Uuesti avaldatud on käsiteldavas väljaandes (lk. 68—91) nüüd faksi-
similena just agenda viimatimainitud mitmekeelne osa, tiitelheht (lk. 67,
kahevärvilises — punases ja mustas — trükis, kuna tehnilistel põhjustel
mund uuestipublitseeritud leheküljed, kuigi needki on originaalis kahe-
värvilised, on tulnud anda ühevärvilistena) ja sisukord (lk. 92—93). Välja-
ande väärtust tõstavad tunduvalt selle lõpul leiduvad hoolsalt koostatud
sõnaderegistrid (eestikeelsed lk. 97—99 ja läti keelsed lk. 100—102) ning
eriti O. Freymuthi sulest pärinev põhjalik sissejuhatus agenda leidmise,
tähtsuse, väljaandmise jm. kohta kahes keeles, eesti (M. Lepiku korra-
likus tõlkes) ja saksa keeli.

Kõigepealt maksab mõne sõnaga peatuda sel sissejuhataval osal. Sellest selgub, kuidas O. Freymuth vastureformatsiooni-aegete eestikeelsete teoste järgi ajades saksa arhivaari dr. A. Birch-Hirschfeld'i ja raamatukogu-juhataja dr. E. Will'i juhatuse ning näpunäidete peale Braunsbergi Akadeemia raamatukogus sattus 1937. a. kevadel kõnealusele agendale, mille olemasolust oli teateid (H. Gruchot', K. Streicher'i) bibliograafiliselt teoseis ja milles eestikeelse teksti leidumist oli oletatud (G. Suits). Tunnustusväärse põhjalikkusega analüüsib O. F. põhjusi, miks see teos seni oli jäänud nii varju balti uurijate pilkude eest, edasi, kuidas ta võis nii hävida, et säilis ainult seniste teadete järgi ainuke Braunsbergi Akadeemia eksemplar, kelle valduses see eksemplar on olnud ilmumisest kuni tänapäevani (raamatus leiduvate käsikirjaliste märkmete järgi, mida samuti ligemalt vaadeldakse, on see XVII sajandil olnud kellegi Schongauer-nimelise, XVIII sajandil kellegi nimeldasa tundmatu preestri käes), kirjeldatakse üksikasjaliselt teose trükipilti, tüpograafilist külge ja köidet, võrreldakse selle erikeelsete tekstiosade sõnastust jne. Kindlaks tõsiasiaks osutub, et teos on ilmunud Braunsbergi jesuiitide-kolleegiumi hoolitsusel, kuid tema autoriküsimus jääb esialgu täiesti lahtiseks, kuna teoses endas pole selle kohta mingit viidet ja Braunsbergi kolleegiumi arhiiv, mis võiks anda selgitavaid andmeid, on tänini kadunud. Kuna agenda eestikeelne tekst täiesti ei kattu muukeelsete tekstidega, siis oletab O. F., et see pole täiel määral viimaste otsene tõlge, vaid võib olla osalt laenatud mingist teisest eestikeelsest katoliku kirikuraamatust. Agenda trükkitoimetajal võis nimelt kasutada olla a. 1623 ilmunud W. Bucciuse (Bucki) nimega seotava, kuid tänini leidmata „Institutiones esthonicae“ käsikiri „või siis aga... „Institutiones“ anonüümne autor võttis ühel või teisel viisil osa ka Agenda väljaandmisest“. Veel suuremate kahtlustega arvestab O. F. võimalust, et agenda autoril on olnud kasutada pärimusteate järgi a. 1586 ilmunud Th. Busäuse eestikeelne katekismus, millest ta on võinud teatavaid väljendusi agendasse laenata. Need oletused iseenesest on esialgu muidugi ainult väljaandja teravmeelsed, küsimärgilised oletused, kuid neistki me näeme, et kõnealune sissejuhatav kirjutis ei tegutse ainuüksi agendaga, vaid üldse vastureformatsiooni-aege eestikeelse raamatu ajalooga tunduvalt kindlamal põhjal kui sama hämara probleemi senised käsitlejad. O. F. oletused ja otsingud võivad loodetavasti selle eesti kirjandusliigi alal anda tõuget edaspidiseiks avastusiks. Mainitagu veel, et ta on usutavalt lahendanud ja sisu- ning tekstivõrdlustega tõestanud ka käsiteldava agenda eelkäijaküsimuse. Meie agenda eelkäijaks on tõenäoliselt olnud a. 1616 Vilnos ilmunud ladina-saksa-poola-leedu „Agenda Parva“. Nende kahe teose sisuline sarnasus on nii silmapaistev, et kui 1622. a. agenda pole otse koostatud a. 1616 ilmunu põhjal, siis neil vähemalt on olnud mingi kolmas, varasem agenda ühiseks eeskujuks.

Kõnealune agenda pakub meile suurt huvi mitte ainult kui esimene päevaavalge tulnud vastureformatsiooni-aege eestikeelse tekstiga trükitöös ja lõunaeesti-murdeline trükis, vaid ka kui kronoloogilises järjekorras (peale 1535. a. ilmunud Wandraht-Koelli katekismust) teine ilmsiks tulnud (osaliselt) eestikeelne trükitöös. Eesti keele ajaloo seisukohalt see agenda pole kahjuks nii suure tähtsusega kui meie raamatuajaloo seisukohalt oma eestikeelse ainestiku piiratuse (kokku 160—170 eestikeelset sõna, kui mitte arvestada sama sõna kordumisjuhte ega eri paradigmavorme) tõttu. Tema keelelist külge¹⁾ valgustagu näide O. F. väljaand 87. leheküljelt: O H änd J efus C hrifus / mina eh ole ni auvus / et fina tuleš mino tattuffe alla ännne ütfe ütš jena fiš jaab tertveš

1) Agenda keele on üksikasjalise vaatluse alla võtnud A. Saareste, Eesti Keel 1938, lk. 196—213, seepärast pole mõtet sellel siin pikemalt peatuda.

mino hõng. Siiski oma ainestiku kitsaulatuslikkusest hoolimata agenda on oluliselt tähtsusega lõuna-eesi murrete ja kirjakeele uurimisele eriti seetõttu, et ta keel peegeldab ilmsesti (näit. samuti XVII saj. algupoolelt pärineva R o s s i h n i u s e keelega võrreldes) hästigi puhast, germanismidevaba tolleaegset rahvakeelt. Ortograafilisest küljest on tähelepandav katse märkida pikkade vokaalide ja diftongi kolmandat välted (näit. jaāb, vrd. O. F. väljaande lk. 23), õ-hääliku ülekaalukas e-ga märkimine (näit. jena), poolapärane ²⁾ ie tarvitamine mõnikord e-hääliku tähistamiseks (näit. kiēdā = kedā) ja ühekordse tähe tarvitamine juhtumeis nagu jena, mina, erā, isegi ʒjānd (=Issand) jt. (mitte — nagu eesti vanas kirja-keeles üldisemalt — minna jne.; siiski ka elfo = elfo, heemeje jm.). Viimast asjaolu ja vältevahetegemist arvestades peab mõnna, et agenda ortograafia temale järgneva eesti kirjakeele traditsioonidega võrreldes on küllaltki otstarbekohane, mõneti koguni „moodne“. XVI saj. (Wanradt-Koell jt.) ning XVII saj. algupoole autorite keelega võrreldes (kus oli veel tarvitusel praeguse komitatiivilõpu -ga asemel postpositsioon kaas või kahn) on agenda keel üllatavalt meieaegne oma komitatiiviga (lätte-ga, fino-ga jne.) ning sõnalõpulisel n-i eranditu kaoga, milledest tõestusmaterjali lisandudes peaks ehk võima teha kronoloogilisi järeldusi lõuna-eesi murde selle osa häälikutearengu kohta, mida esindab AP keel (Ida-Valgamaa, Lõuna-Tartumaa, Lääne-Võrumaa, nagu A. S a a r e s t e on näidanud). Nimetamisväärseid, praegusile lõuna-eesi murdeile hoopis tundmata arhailisi jooni AP keeles ei leidu. Keeleajalooliselt huvitav võiks olla seniseis sõnaraamatus mitte esinev sõnakuju hõimuge ³⁾ (O. F. väljaande lk. 76 et teiye olete Janu hõimuge selle labele, lk. 77 saksakeelses tekstis selle meid huvitava sõna asemel der geistlichen Freundschaft). See võiks ehk olla lõunaeesiline tuletis sõnast kaim, -u 'Namensverwandter, Verwandter, Mannesbruder' (W i e d e m a n n i sõnarm., balti = leedu-läti laensõna, vt. etümoloogiat K a l i m a, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, lk. 105). Niisugusel korral saaksime ühe uue lisanäite läänemere-sm. keelis (eriti balti laensõnus) esineva l. silbi (ei —) oi ~ ai vahelduse kohta nagu sõnas kõik ~ sm. kaikki jt. (vrd. K a l i m a, tsit. t., lk. 73—74). Muidu see keel on, nagu juba tähendatud, võrdlemisi puhta kesk-lõunaeesi murde peegeldaja, väheste kaasaegse põhja-eesi kirjakeele mõjustustega (näit. pidāda pro piitā). Autor, kui pole olnud eestlane, siis teiste XVII saj. alguse eesti muulasist-kirjameestega võrreldes ikkagi on olnud eesti keele hea tundja.

Kokkuvõtteks peab tunnistama, et O. F. välja antud „Agenda Parva“ on eesti trükisõna- ja keeleajaloo seisukohalt üks väärtuslikemaid leide, mis viimaseil aegadel on sel alal tehtud. Selle avastaja-toimetaja kui ka kirjastaja väärivad, korratagu veel, oma vaevade eest eesti omakultuurist huvitatute tõsist tänu. Kuid ka lätlastel, nagu eelnevast refereerimist peaks selgunud olema, on tänu- ja huvikohustusi selle väljaande ning tema teostajate suhtes. Arvatavasti käsitletav teos äratarki teenitud tähelepanu ka Lätis ja mujalgi maailmas, kus balti raamatuajaloo vastu huvi tuntakse.

J. Mägiste.

2) Sellele juhtis tähelepanu allakirjutanu AES-i koosolekul nov. 1938, ühinenud on selle seisukohaga ka A. S a a r e s t e, tsit. k., lk. 199.

3) A. S a a r e s t e, tsit. k. lk. 200 ja 211, seletab „hõimuge (loe: hõimuge) ... 'hõimutsed, hõimud', milline tõlgitsus tundub tugevasti kaheldavana.

Jüri Parijõe „Teraspoiss“ poolakeelses tõlkes.

Meie tuntud pedagoogi ja noorsookirjaniku J. Parijõe „Teraspoisi“ poolakeelne tõlge — „Chłopiec-Stal“ näib olevat võitnud üldise poolehoidu. Juba tema väljaandja, kirjastus-instituudi „Biblioteka-Polska“ sooliidsus on raamatule heaks reklaamiks. Tõlkija on pikemat aega Poolas elanud ja poola keelega kodunenud eestlane Riho O. Ilmoja. Tema on ka kirjutanud raamatule eessõna, milles lühidalt mainitakse Eesti ajalugu ja kirjandust, käesoleva raamatu juures aga esile tõstetakse selle pedagoogilist väärtust.

Iga tõlkija seisab alati probleemi ees, kuivõrd on tähtis säilitada tõlgitava raamatu stiili, omapära ja rahvapärasust, riivamata tõlkekeele harmooniat. Selles mõttes oleks vahest huvitav siinkohal mainida Poola Kirjandusakadeemia peasekretäri J. Kaden-Bandrowski arvustust, milles eriti hinnatakse eestipärasuste tõlgitsemise täpsust, stiili lihtsust ning loetavust ja selle ehtsust tõelise eesti elu ja vaimu vahendajana. Isegi kaunis julgete väljenduste, nagu näiteks „poisi-näru“, „maad jagama“ ja teiste sarnaste ütluste sõna-sõnaline tõlkimine ei häiri suurejoonelist, asjatundjat arvustajat.

Illustratsioonideks on nähtavasti kasutatud algupärandi klišeesid. E. Dodacki kaanepilt on kohastatud tõlkele: maakaardil näeme suuri tumedaid, Tallinnast Varssavisse ja sealt edasi viivaid saapajälgi, ning vasemal pool maakaardi kõrval uhke julge pilguga edasi edelasse sammuvat matkapoissi.

L. Skomorovska.

A. Palmi arvustuse puhul

„M. J. Eiseni elu ja töö“ kohta.

Arvustades ajakirjas „Eesti Kirjandus“ nr. 3. k. a. koguteost „M. J. Eiseni elu ja töö“, on A. Palm tähendanud minu artikli „M. J. Eiseni pedagoogiline töö“ puhul, et selles on märgist mööda lastud. Siin on tegemist kas täieliku arusaamatusega või sihilikkusega, kusjuures A. Palm ise laseb märgist mööda. A. Palm kui pedagoog peaks teadma, et pedagoogilise töö ja tegevuse all tavaliselt mõeldakse ikka tegevust koolipõllul, mitte aga kirjanduse alal. Ainult M. J. Eiseni tegevuse käsitlemine koolipõllul võib mahtuda minu artikli raamidesse.

J. Roos.

KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1939 ASUTATUD 1906. XXXIII

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), H. KRÜS (ajalugu), F. LINNUS (rahvateadus), A. SAARESTE (keel), FR. TUGLAS (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaamiseks lisatagu postmargid ligi. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetus jätab enesele õiguse avaldada käsitõrju lühendatud kujul.

Toimetus ja talitus: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19, Tartus, telefon 6-01, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastas 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitus, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotsiläänud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitusele hiljemalt kuu aega pärast numbril korrapärast ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistes raamatukauplustes:

Tartus: Eesti Kirjanduse Seltsi Büroo, Aia 19, tel. 6-01.

Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 63.

„Noor-Eesti“ k/ü., Rüütli 11.

K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 2-50.

O/ü. J. G. Krüger, Rüütli 11, tel. 7-60.

„Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Rüütli 11, tel. 9-58.

Tallinnas: Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. (20)4-49

„Suur-Karja 23, t. (2)15-31.

K/ü. „Rahvaukkool“, Jaani 6, tel. (20)6-66.

Harju 48, tel. (2)24-49.

A. Keisermann, Kinga 5, tel. (2)14-51.

Narvas: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Hermanni 11.

Viljandis: „Pressa“, ajakirjanduse keskladu, Tartu 3.

Kuulutused teksti järel: lehekülj 30 kr., pool leheküljele 15 kr., veerand leheküljele 8 kr.

Varemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1938) hinnaga à 6 kr., nahkkõites 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 6-01, posti jooksev arve 20-36.

Üksiknumbri hind 50 s.